

HJEMVENDTE SOLDATER

SFi DET NATIONALE
FORSKNINGSCENTER
FOR VELFÆRD

SOLDATER – FØR, UNDER OG EFTER UDSENDELSE

ET LITTERATURSTUDIE

STÉPHANIE VINCENT LYK-JENSEN
JOANNES JACOBSEN
JULIE HEIDEMANN

10:27

SOLDATER – FØR, UNDER OG EFTER UDSENDELSE

ET LITTERATURSTUDIE

STEPHANIE VINCENT LYK-JENSEN
JOANNES JACOBSEN
JULIE HEIDEMANN

KØBENHAVN 2010
SFI – DET NATIONALE FORSKNINGSCENTER FOR VELFÆRD

SOLDATER – FØR, UNDER OG EFTER UDSENDELSE. ET LITTERATURSTUDIE

Afdelingsleder: Lars Pico Geerdsen

Afdelingen for socialpolitik og velfærdsydelse

Undersøgelsens følgegruppe:

Sten Scheibye, Soldaterlegatet

Anders Korsgaard, Rigshospitalet

Jens Bruun Lauritzen, Bispebjerg Hospital

Karin Holland, Horsens Kommune

Kim Kristensen, Kgl. Dansk Ambassade Paris

Jesper Helsø, General, forh. Forsvarschef, Soldaterlegatet

Ann-Christina H. Salquist, Soldaterlegatet

Paul Bingley, SFI

Søren Leth Petersen, Københavns Universitet og SFI

ISSN: 1396-1810

ISBN: 978-87-7487-989-3

Layout: Hedda Bank

Forsidefoto: Colourbox

Oplag: Netpublikation

Tryk: Rosendahls – Schultz Grafisk A/S

© 2010 SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Herluf Trolles Gade 11

1052 København K

Tlf. 33 48 08 00

sfi@sfi.dk

www.sfi.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver SFI's

publikationer, bedes sendt til centret.

INDHOLD

	FORORD	7
	RESUMÉ	9
1	INDLEDNING	15
	1.1 Formål	15
	1.2 Afgrænsning	16
	1.3 Litteraturstudiets struktur	18
2	INDEN UDSENDELSE – REKRUTTERING OG MOTIVATIONSFAKTORER	19
	2.1 Indledning	19
	2.2 Det danske system	20
	2.3 Hvem vælger at melde sig frivilligt til at blive udsendt?	26
	2.4 Screening: Hvem vælger det danske Forsvar at sende ud?	28
	2.5 Ville mere systematisk screening hjælpe?	29

2.6 Opsamling	30
3 FORHOLDENE FOR SOLDATER UNDER UDSENDELSE	33
3.1 Introduktion	33
3.2 Fysiske mén – antal sårede og døde blandt de udsendte danske soldater fra 1992-2008	34
3.3 Psykiske mén	35
3.4 Psykologisk Debriefing	36
3.5 Repatrieringer	37
3.6 Familiepåvirkninger	38
3.7 Opsamling	38
4 EFTER HJEMKOMSTEN 1 – DIREKTE PSYKISKE INDVIRKNINGER AF UDSENDELSE	41
4.1 Introduktion	41
4.2 Positive aspekter af udsendelse	42
4.3 Diagnosticering af psykiske mén	44
4.4 Hyppighed af psykiske mén	46
4.5 Opsamling	55
5 EFTER HJEMKOMSTEN 2 – LANGVARIGE KONSEKVENSER AF UDSENDELSE	59
5.1 Indledning	59
5.2 Dødelighed – selvmord og ulykker	61
5.3 Misbrug af alkohol og andre rusmidler	63
5.4 Udsendelsens betydning for Familieforhold (Ægtefælle/samlever og børn)	64
5.5 Arbejdsmarkedsforhold	66
5.6 Kriminalitet	67
5.7 Opsamling	69

6	OPSUMMERING OG ET KIG FREMAD	71
	6.1 Introduktion	71
	6.2 Opsummering	72
	6.3 Et kig fremad til delprojekt 4: Effektmåling	73
	LITTERATUR	79
	SFI-RAPPORTER SIDEN 2009	87

FORORD

Dette litteraturstudie er anden del af projektet ”Danske hjemvendte soldater”. Hovedprojektets overordnede formål er at undersøge, hvilke konsekvenser udsendelse har for de danske soldater, der sendes ud til internationale militære missioner. Dette litteraturstudie afdækker danske og udenlandske undersøgelser omkring udsendelse og konsekvenser heraf i forhold til følgende delemner: de hjemvendte soldaters fysiske helbred, fx antal sårede og dræbte, deres psykiske helbred, fx hvad angår posttraumatisk stress (PTSD) og depression, og socioøkonomiske forhold, fx demografi, familieforhold (i relation til børn og skilsmisse) og efterfølgende tilknytning til arbejdsmarkedet. Litteraturstudiet er – med enkelte undtagelser – afgrænset til undersøgelser, som beskæftiger sig med perioden fra Golfkrigen (1990-1991) og frem.

Rapporten indledes med en faktuel redegørelse om de faktiske forhold i den del af det danske militære system, der står for udsendelser. Rapporten beskriver de forskellige udvælgelsesprocesser, forsvaret foretager, inden soldaterne bliver udsendt til en mission. Det vil sige, hvordan det bliver afgjort, hvilke soldater der bliver sendt ud, og hvordan de bliver testet og forberedt inden udsendelse.

Litteraturstudiet er finansieret af Soldaterlegatet med støtte fra hhv. Trygfonden, Lundbeckfonden, Novo Nordisk Fonden og Aase og Ejnar Danielsens Fond.

Det er gennemført af seniorforsker Stéphanie Vincent Lyk-Jensen (projektleder), forsker Joannes Jacobsen og forskningsassistent Julie Heidemann. Følgegruppen og lektor Peter Viggo Jakobsen, Københavns Universitet, har læst og kommenteret udkastet til rapporten. Desuden har vi fået kommentarer fra overlæge Peter W. Jepsen, Psykiatrisk Center København, Forsvarets Rekruttering og Forsvarets Personeltjeneste. Institut for Militærpsykologi og Forsvarets Sundhedstjeneste har også været hjælpsomme med litteraturhenvisninger. Vi vil gerne takke alle for værdifulde råd og konstruktive kommentarer. SFI og rapportens forfattere står alene som ansvarlige for rapportens konklusioner.

København, november 2010

JØRGEN SØNDERGAARD

RESUMÉ

Fra 1992 og til i dag har Danmark udsendt lidt under 30.000 soldater til internationale militære missioner. Danmark har i øjeblikket soldater udsendt til internationale militære missioner i lande som for eksempel Kosovo, Afghanistan og Libanon. Det internationale engagement har haft konsekvenser, både positive og negative, for de udsendte soldater og deres pårørende. Mange soldater er kommet hjem med positive oplevelser, men nogle er også kommet hjem med ar på sjælen. Sidst, men ikke mindst, er risikoen for at komme til skade eller at dø altid nærværende for de udsendte. Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) er på den baggrund blevet bestilt af Soldaterlegatet til at undersøge, hvordan udsendelser påvirker soldaterne fysisk og psykisk, og for at se på konsekvenserne for deres nærmeste familie og deres fremtid.

RAPPORTENS FORMÅL

Formålet med litteraturstudiet er at bidrage til en bedre forståelse af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater til internationale militære missioner ved at dokumentere den væsentligste videnskabelige viden på området. Specielt klarlægger vi, hvilke hypoteser man arbejder med i andre lande, fx USA, England og Holland, der også har soldater udsendt til internationale militære missioner. Litteraturstudiet lægger samtidig et

fundament under de kommende delrapporter om SFI's effektanalyser af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater.

Litteraturstudiet kortlægger bl.a., hvilke empiriske metoder der er blevet brugt til tidligere undersøgelser af konsekvenserne af udsendelse. Derudover kortlægger litteraturstudiet, hvilke konsekvenser man empirisk har målt i tidligere studier og i andre lande.

Litteraturstudiet giver et overblik over, hvor der er videnshuller i den eksisterende litteratur, både med hensyn til hypoteser, data og analysemetoder, som indeværende projekt kan være med til at udfylde.

RAPPORTENS STRUKTUR

Litteraturstudiet er bygget op omkring fire hovedtemaer: Hvad karakteriserer de soldater, som Danmark og de andre lande, litteraturstudiet dækker, sender ud til internationale militære missioner? Hvad sker der under udsendelsen? Hvad er de umiddelbare konsekvenser af udsendelse? Hvad er de langvarige og efterfølgende konsekvenser af udsendelse?

KONKLUSIONER

INDEN UDSENDELSE

I det danske forsvar går hver enkelt soldat igennem en uformel screeningsproces, hvor forsvaret vurderer, om soldaten er kvalificeret til at blive udsendt. Soldaterne går igennem forskellige udvælgelsesprocesser inden for forsvaret afhængigt af, om de har meldt sig frivilligt, er befalingsmænd eller officerer, og hvorvidt de tegner kontrakt om udsendelse direkte inden afholdt værnepligt eller først efter afholdt værnepligt.

Baches (1998) undersøgelse af danske soldater viste, at det især var egeninteresser, fx "et ønske om at få nye oplevelser", som var den væsentligste motivationsfaktor for at underskrive en kontrakt med den Danske Internationale Brigade (DIB-kontrakt). Med hensyn til socioøkonomisk baggrund viste undersøgelsen, at den største forskel på dem, som blev optaget som DIB-soldater, og de værnepligtige, som ikke ønskede en DIB-kontrakt, var, at DIB-soldater generelt var lidt yngre, havde lidt kortere skolegang og scorede lidt lavere i IQ-testen BPP (Børge Prien Prøven). En amerikansk undersøgelse (Bachman et al., 2000) viser, at tilmeldelsesfrekvensen til militærtjeneste i USA er højere blandt mænd med relativt svag socioøkonomisk baggrund. Specielt mænd, som ikke

bor med begge forældre, eller som har forældre med lav uddannelse, melder sig relativt ofte til militærtjeneste.

Siden Baches undersøgelse har forsvaret fået en ny værnepligtsuddannelse (HBU) og en ny reaktionsstyrkeuddannelse (HRU). Det er derfor ikke nødvendigvis soldater med de samme karakteristika, forsvaret får ind i hærens reaktionsstyrkeuddannelse, som forsvaret fik ind i den Danske Internationale Brigade.

Vedrørende mulighederne for bedre udvælgelsesprocesser, som øger sandsynligheden for at kunne sortere psykisk mindre robuste soldater fra inden udsendelse, viser flere undersøgelser af det britiske militær, at en formel psykologisk screening inden udsendelse ikke kan bruges til at identificere, hvilke soldater med størst sandsynlighed vil få psykiske problemer som følge af udsendelsen (Rona et al., 2006, 2009).

HVAD SKER DER UNDER UDSENDELSE?

Litteraturstudiet viser, at der er begrænsninger for, i hvor høj grad det er muligt at forebygge psykiske belastningsreaktioner. I hvert fald sår den videnskabelige litteratur på området stærk tvivl om to faktorer, social sammenhængskraft og psykologisk *debriefing*, som ofte fremhæves som beskyttelse imod psykiske belastningsreaktioner.

Videnskabelige studier viser, at selv om social sammenhængskraft i en gruppe ofte bliver fremhævet som en determinant for, hvordan gruppen præsterer i kamphandlinger, så er der grund til at være forsigtig med at opfatte soldaters personlige historier om sammenhængskraft i deres soldatergruppe som evidens for sammenhængskraft som beskyttelsesfaktor mod psykiske mén (MacCoun et al., 2006).

Ifølge to studier, som gennemgår litteraturen på området, er der ikke noget videnskabeligt dokumenteret belæg for at mene, at psykologisk *debriefing* (dvs. et sæt af procedurer, herunder rådgivning og information, til mennesker, som har været udsat for en traumatisk hændelse) forebygger eller afhjælper senere belastningsreaktioner (Roberts et al., 2009; Rose et al., 2009). Denne konklusion er dog kun baseret på undersøgelser af civile personer, da der på dette område ikke er foretaget studier af soldater.

HVAD ER DE UMIDDELBARE KONSEKVENSER AF UDSENDELSE?

Selv om de danske soldater, der udsendes til internationale militære missioner, risikerer at opleve voldsomme hændelser, så kommer langt flertal-

let af de udsendte hjem med overvejende positive indtryk. En spørgeskemaundersøgelse foretaget af Institut for Militærpsykologi finder dog, at jo flere udsendelser, en soldat har haft, jo mere belastende bliver den seneste udsendelse vurderet at have været. Efter de to første udsendelser falder berigelsesgraden også.

Det er vigtigt at være opmærksom på forskellen mellem udvisning af symptomer på psykiske belastningsreaktioner og egentlige psykiatriske diagnoser. Diagnosticering af psykisk sygdom som følge af voldsomme oplevelser i krigszoner er et kontroversielt område og har været det længe.

Den estimerede frekvens af psykiske symptomer varierer en del på tværs af studier. I Institut for Militærpsykologis opfølgingsundersøgelse af hjemvendte danske soldater, som har været foretaget af hvert enkelt udsendt hold til Balkan, Irak og Afghanistan siden 1997, har den estimerede frekvens af psykiske symptomer ligget på mellem 4 og 17 pct. med en samlet frekvens på tværs af alle hold på 8,8 pct. Dette er generelt lidt lavere end de estimerede frekvenser i britiske og amerikanske studier.

Et væsentligt problem i forbindelse med fastsættelse af frekvensen af psykiske symptomer blandt danske soldater har været, at det på grund af manglende systematisk frafaldsanalyse ikke har været muligt at vurdere den sande frekvens på basis af IMP's spørgeskemaundersøgelse. Frekvenserne af psykiske symptomer er baseret på data indsamlet via selvrapportering, hvilket kan introducere fejlkilder, så som at nogen måske ikke vil rapportere, at de døjer med psykiske problemer. En frafaldsanalyse baseret på registerdata er meget vigtig for at undersøge, om det er grupper med særlige karakteristika (fx særligt psykisk belastede), som ikke har svaret på spørgeskemaet.

Selv om der er usikkerhed om sammenhængen mellem udsendelse i sig selv og posttraumatisk stress (PTSD), så synes der at være en klar sammenhæng mellem kampstressbelastninger og PTSD. Dohrenwend et al. (2006) dokumenterer, at der er en meget stærk sammenhæng mellem graden af kampstressbelastninger og klinisk diagnosticeret PTSD for veteraner fra Vietnamkrigen. Disse forskere dokumenterer også, at der er stort sammenfald mellem hjemvendte soldaters subjektive vurderinger af graden af kampstress, som de var udsat for, og dokumenterbare objektive målinger af de kampstressbelastninger, som disse soldater var udsat for.

Rona et al. (2009) finder også, at det fænomen, som har den højeste korrelation med PTSD, er trauma. Deres konklusion er, at der findes en nær sammenhæng mellem oplevelserne under krigen og risikoen for at få PTSD.

HVAD ER DE LANGVARIGE OG EFTERFØLGENDE KONSEKVENSER AF UDSENDELSE?

Tidligere undersøgelser af danske soldater, der kortlægger soldaternes psykiske tilstand og adfærd efter hjemkomsten viser, at der ikke er en væsentligt forøget hyppighed af selvmord efter udsendelse, hvilket ligger på linje med resultaterne i udenlandske studier. Der er dog flere problemer med de metoder, som bliver benyttet i analyserne af disse forhold, så disse konklusioner bør opfattes som foreløbige.

Amerikanske soldater, som har været involveret i kampf handlinger, har ifølge en undersøgelse fra 2008 større forbrug af alkohol end både udsendte soldater, som ikke har været involveret i kamphandlinger, og militærpersonale, som ikke har været udsendt.

Et amerikansk studie fra 2000 fandt, at skilsmisseraten stiger, når soldater bliver udsendt, men kun når den udsendte er en kvinde. Vedrørende andre familieforhold konkluderer flere studier, at ægtefæller og børn til udsendte også kan blive traumatiseret af deres nærmestes traumatiske oplevelser under udsendelser til krig, såkaldt *secondary traumatization*.

Den relevante faglitteratur har ikke nogen klare konklusioner vedrørende sammenhængen mellem udsendelse til militære missioner og efterfølgende lønforhold på det civile arbejdsmarked eller kriminell adfærd.

INDLEDNING

1.1 FORMÅL

Hensigten med hovedprojektet ”Danske hjemvendte soldater” er at undersøge, hvilke konsekvenser udsendelse har for de danskere, der sendes ud til internationale militære missioner. Projektet omfatter fire delundersøgelser, der favner både kvalitative kortlægninger og kvantitative effektstudier:

- Delprojekt 1: Hjemvendte soldater – En interviewundersøgelse
- Delprojekt 2: Soldater – før, under og efter udsendelse: Et litteraturstudie
- Delprojekt 3 vil være en kvantitativ kortlægning af de udsendte soldater
- Delprojekt 4 vil være en effektmåling af konsekvenser af at være udsendt.

Dette litteraturstudie udgør som nævnt Delprojekt 2. Formålet med litteraturstudiet er at give os et solidt grundlag for konsekvensmålingerne i Delprojekt 4. Dette grundlag består i kendskab både til relevante aspekter af det danske militær og de danske soldater, som sendes ud til internationale missioner, og til tidligere danske og udenlandske undersøgelser af konsekvenser af udsendelse.

Da projektet handler om konsekvenser af udsendelse for danske soldater, inddrager vi beskrivelser af relevante aspekter vedrørende det danske militære system og de danske soldater i diskussionen der, hvor vi skønner det hensigtsmæssigt. Det gør vi for at give en bedre fornemmelse for, hvor relevante resultater fra andre undersøgelser er i en dansk kontekst.

I forhold til afdækning af tidligere undersøgelser af konsekvenser af udsendelse er et vigtigt delmål at undersøge, hvilke hypoteser forskere arbejder med i andre lande vedrørende:

- Hvad karakteriserer dem, som melder sig til militærtjeneste?
- Hvad karakteriserer dem, som bliver udsendt?
- Hvilke konsekvenser har udsendelse for disse personer?

I samme forbindelse undersøger vi, hvilke empiriske metoder der er blevet brugt til undersøgelserne. Samtidig vil litteraturstudiet afdække, hvilke konsekvenser forskere empirisk har målt i tidligere studier og i andre lande, således at vi får et sammenligningsgrundlag i forhold til resultaterne i Delprojekt 4.

Derudover skal studiet være med til at give et overblik over, hvor der er videnshuller i den eksisterende litteratur, som indeværende projekt kan være med til at udfylde.

Den viden, der indsamles gennem litteraturstudiet, vil således danne grundlag for selve konsekvensmålingerne i Delprojekt 4, hvor vi vil forsøge at efterprøve hypoteser om konsekvenser af udsendelse på danske data.

1.2 AFGRÆNSNING

Litteraturstudiet fokuserer både på danske og udenlandske undersøgelser omkring udsendelse og konsekvenserne heraf. Konsekvenserne af udsendelse undersøges i forhold til følgende delemner: de hjemvendte soldaters fysiske helbred, fx antal sårede og dræbte, deres psykiske helbred, fx hvad angår posttraumatisk stress (PTSD) og depression, og socioøkonomiske forhold, fx demografi, familieforhold (i relation til børn og skilsmisse) og efterfølgende tilknytning til arbejdsmarkedet.

En central problemstilling i litteraturstudiet er psykiske påvirkninger af udsendelse på den udsendte, både positive og negative, og de psykiske påvirkningers følgevirkninger, fx i forhold til familieliv og arbejdsmarkedstilknytning. Dette betyder, at diskussionen af fysiske påvirkninger af udsendelse og påvirkninger af udsendelse på andre end de udsendte selv, fx samlivspartnere, er relativt nedtonet i forhold til diskussionen af psykiske påvirkninger og disses følgevirkninger på den udsendte. Vi diskuterer og dokumenterer fysiske påvirkninger af udsendelse, såsom skade og død hos udsendte soldater, men de er ikke centrale problemstillinger i dette litteraturstudie. At litteraturstudiet omhandler konsekvenser af udsendelse for de udsendte betyder, at mulige påvirkninger af pårørende, fx på grund af separationen i sig selv eller på grund af psykiske smittevirkninger fra de påvirkninger, som den udsendte tager med sig hjem fra udsendelse, er nedtonet. Nogle studier af disse fænomener bliver diskuteret, men dels er de ikke centrale i forhold til vores efterfølgende konsekvensanalyser, dels har vi ikke mulighed for at undersøge disse forhold grundet manglende data. De bliver derfor kun taget med i dette litteraturstudie for fuldstændighedens skyld. Dette litteraturstudie er ikke et systematisk litteraturstudie af alle aspekter vedrørende konsekvenser af udsendelse (SFI Campbell forfatter sideløbende et mere formaliseret og gennemgribende litteraturstudie af emnet).

Som baggrundsinformation vedrørende det danske militære system og de danske soldater, som bliver udsendt, beskriver vi de forskellige udvælgelsesprocesser, forsvaret foretager, inden soldater bliver udsendt til en mission. Hvordan bliver det afgjort, hvilke soldater der bliver sendt ud, og hvordan bliver de testet og forberedt inden udsendelse? Desuden beskriver vi den støtte, soldaterne kan få under udsendelse, og hvad der sker efter udsendelse, eksempelvis i forbindelse med afviklingsprocessen efter hjemkomst.

Undersøgelsen i Delprojekt 4 omhandler perioden fra 1992 til 2009. Derfor omhandler også hovedparten af de inkluderede studier perioden fra Golfkrigen (1990-1991) og frem, da studier af tidligere krige og internationale militære missioner generelt ofte omhandler problemstillinger, som ikke er relevante for udsendelser i dag. Dog inddrager vi også nogle studier, som vedrører erfaringer fra fx Vietnamkrigen, hvor disse kan give nyttige informationer.

Med hensyn til metode indgår primært kvantitative studier, da Delprojekt 1: Hjemvendte soldater – En interviewundersøgelse præsenterede et litteraturstudie af den kvalitative litteratur på området.

1.3 LITTERATURSTUDIETS STRUKTUR

Litteraturstudiet er bygget op omkring fire hovedtemaer: I de lande, der udsender soldater til internationale missioner, hvad karakteriserer de soldater, der bliver sendt ud? Hvad sker der under udsendelsen? Hvad er de direkte konsekvenser af udsendelse? Hvad er de efterfølgende og langvarige konsekvenser af udsendelse?

Litteraturstudiets fire hovedtemaer belyses hver for sig gennem et tilhørende kapitel, som dækker de forskellige dele af hovedtemaet:

- Kapitel 2 præsenterer problemstillinger vedrørende, hvem der melder sig til udsendelse, hvem forsvarret udvælger til udsendelse, og hvilke resultater der findes i forskningslitteraturen om systematisk screening inden udsendelse.
- Kapitel 3 undersøger relevant forskning vedrørende forholdene under udsendelse.
- Kapitel 4 kigger på forholdene efter hjemkomsten og de direkte indvirkninger af udsendelse på soldatens fysiske og psykiske tilstand, eksempelvis indvirkninger på selvværd og stressbelastning.
- Kapitel 5 fokuserer på efterfølgende konsekvenser af en udsendelse, fx arbejdsmarkedsforhold, alkoholmisbrug, dødelighed og kriminalitet.

Hvert kapitel afslutter vi med en opsamling af de væsentligste pointer. De væsentligste konklusioner fra hvert kapitel samles i kapitel 6 i en samlet konklusion og perspektivering med henblik på den videre analyse.

INDEN UDSENDELSE – REKRUTTERING OG MOTIVATIONSFAKTORER

2.1 INDLEDNING

Det er ikke et tilfældigt udsnit af den danske befolkning, som bliver sendt ud som soldater på internationale militære missioner. Særlige udvælgelsesprocesser for, hvem der bliver sendt ud, betyder, at det er et specielt udsnit af den danske befolkning, som er i forsvaret generelt, og som bliver udsendt på militære operationer i særdeleshed. Da det er en gruppe med andre karakteristika end den generelle befolkning, formoder vi, at de bliver påvirket anderledes af en udsendelse og deres oplevelser undervejs, end en 'almindelig' dansker ville blive.

Det har stor betydning for konstruktionen af den empiriske analyse i Delprojekt 4 om konsekvenserne af udsendelse og tolkningen af analysens resultater, at vi tager højde for de karakteristika, som adskiller soldaterne fra andre grupper i befolkningen. En analyse, som ikke tager højde for disse forhold, vil nemlig ikke kunne levere tilstrækkelige pålidelige konklusioner. Afsnit 2.2 gennemgår derfor det danske militære system. Afsnittet udgør det vidensfundament, vi benytter i de efterfølgende afsnit til at vurdere, hvordan danske soldater adskiller sig fra andre grupper i den danske befolkning.

Afsnit 2.3 og afsnit 2.4 beskriver de to overordnede udvælgelsesprocesser: Den første er den udvælgelsesproces, som betinges af motivationsfaktorerne hos den enkelte soldaterrekrut til at melde sig til et

forløb, som med stor sandsynlighed vil ende med en udsendelse – såkaldt *sehudvælgelse*. Den anden udvælgelsesproces er forsvarets sortering blandt dem, som melder sig frivilligt til at blive udsendt. Den er baseret på forsvarets *screening* dvs. vurdering af, hvem der vil være egnet til at varetage de opgaver, som en udsendelse indbefatter. Beskrivelsen af disse processer vil hjælpe os med at finde frem til, hvilke særlige karakteristika der generelt er anderledes hos de danske soldater end hos andre befolkningsgrupper, og som det er nødvendigt at tage højde for i den empiriske analyse af konsekvenserne af udsendelse for soldaterne i Delprojekt 4.

Der er altid nogle soldater, som har det svært med at håndtere det psykiske pres, som de bliver udsat for under udsendelse. Der har i den videnskabelige litteratur været diskuteret, om særlige formelle screeningsprocesser kan bruges til at udpege, hvilke soldater der kan forventes at få det svært med at håndtere en udsendelse og de stressbelastninger, som soldater kan forventes at blive udsat for under udsendelse. Idéen er, at bedre formelle udvælgelsesprocesser, som frasorterer psykisk mindre robuste soldater inden udsendelse, ville være værdifulde, da de formentlig ville kunne nedbringe antallet af soldater, som får psykiske belastninger af udsendelse. Afsnit 2.5 præsenterer denne litteratur og de resultater, som er kommet frem vedrørende, om det er muligt at finde og implementere bedre psykiske udvælgelsesprocesser.

2.2 DET DANSKE SYSTEM

Der er i dag ca. 25.000 personer ansat i det danske forsvar. Heraf er ca. 8.000 ansat i civil og 17.000 i uniform.

De opgaver og krav, som de ansatte i det danske forsvar står over for, har ændret sig meget siden Irakkrigens start i 2003. Eksempelvis er der sket et markant skift fra, at soldater lejlighedsvist kunne blive udsendt til militære operationer i udlandet, til, at udsendelse er en del af normen. Nogle af de militære operationer har desuden skiftet karakter fra at være fredsbevarende til at være mere direkte deltagelse i egentlige krigshandlinger.

Forsvaret har ændret sig i takt med ændringerne i disse opgaver og krav. I dag er uddannelserne meget fokuseret på de specifikke opgaver, som de udsendte kan forventes at blive stillet over for. Det har eksempelvis medført, at hvor værnepligten før var 8 måneder efterfulgt af 1

måneds 'missionsorienteret' uddannelse, blev den i 2004 ændret til at være en såkaldt Basis Uddannelse (HBU) af 4 måneders varighed, efterfulgt af gradvis mere specifikke uddannelsesforløb for dem, som vælger at fortsætte i forsvaret.

Gennemgangen i dette kapitel forholder sig til forsvarets opbygning og forsvarets systemer, som de er i dag. I det efterfølgende beskrives kun rekruttering til hæren og dens uddannelser, ikke de andre værn, da hæren står for langt de fleste udsendelser af soldater til internationale militære missioner.

REKRUTTERING OG HÆRENS BASISUDDANNELSE (HBU)

Hovedvejen ind i forsvaret er gennem Forsvarets Dag (FD), som Forsvarets Rekruttering afholder kontinuerligt. Forsvarets Dag blev indtil 2004 kaldt session. Forud for mødet på Forsvarets Dag skal den sessionsindkaldte udfylde og indsende et helbredsspørgeskema, som danner grundlag for den helbredsmæssige vurdering på sessionsdagen. Lægen kan om nødvendigt indhente supplerende helbredsmæssige oplysninger fra de offentlige sundhedsregistre på den enkelte forud for sessionsbehandlingen. Alle indkaldte gennemgår en egnethedstest. Testen består af en helbredsmæssig afprøvning og vurdering (af fx syn, hørelse, screening for rygproblemer osv.), en psykisk vurdering og en IQ-test (Børge Prien Prøven). Prøverne resulterer i en vurdering på Forsvarets Dag med tre mulige udfald, nemlig at man bliver erklæret egnede, begrænset egnede eller ikke egnede. I et gennemsnitligt år findes 50 pct. egnede, 10 pct. begrænset egnede og 40 pct. uegnede til aftjening af værnepligt. Begrundelser for fysisk uegnet kan for eksempel være astma eller rygproblemer. 6,6 pct. af de sessionsindkaldte findes uegnede på grund af psykiske problemer.

Indkaldelse til aftjening af værnepligt sker hovedsageligt to gange årligt. Antallet af værnepligtige fastlægges ved politiske forsvarsforlig, men ligger nogenlunde stabilt. Et gennemsnitligt år tages ca. 6.700 ind til aftjening af værnepligt. Valget af værn (hæren, søværnet eller flyvevåbnet) og regiment, der skal aftjenes værnepligt ved, kan træffes allerede ved Forsvarets Dag, og der kan også på selve dagen indgås en aftale herom.

Værnepligtsloven foreskriver, at frivillige (både mænd og kvinder) kan vælge indkaldelsestidspunkt og indkaldelsessted, og at den sessionsindkaldte kan melde sig frivilligt efter lodtrækningen uanset udfald,

mens de, som trækker lavt nummer og skal ind, får færre valgmuligheder. Derfor er der mange, der melder sig frivilligt for at opnå fordelene, efter de har erkendt, at de med stor sandsynlighed bliver tvangsindkaldte. Denne gruppe kalder forsvaret for *teknisk frivillige*, mens de værnepligtige, der ville have meldt sig frivilligt under alle omstændigheder, kaldes *reelt frivillige*. Ud af de ca. 6.700 personer, som hvert år tages ind, er der sædvanligvis lidt over 80 pct. frivillige. Forsvaret vurderer ud fra stikprøver, at 62,5 pct. af de værnepligtige mænd i forsvaret var reelt frivillige i 2008 (Forsvarsministeriet, 2009).

Cirka 10 pct. af de værnepligtige er kvinder. Kvinderne er alle frivillige, da kvinder ikke har værnepligt i Danmark, men når de har meldt sig, så bliver de også omfattet af betegnelsen 'værnepligtige' (den teknisk korrekte betegnelse er 'gør tjeneste på værnepligtslignende vilkår'). Afholdelse af værnepligten kan normalt udsættes, indtil man er 27 år, fx på grund af uddannelse.

Der er 10-14 pct. efterkassationer i værnepligtsperioden, dvs. værnepligtige, som af forskellige årsager ikke færdiggør deres værnepligt.

Allerede i begyndelsen af værnepligten kan de menige få at vide, hvortil der skal udsendes enheder, og hvilke muligheder der er for udsendelse til fx Kosovo, Afghanistan eller et tredje sted, hvis de ønsker at fortsætte i forsvaret.

HÆRENS REAKTIONSSTYRKEUDDANNELSE (HRU)

I forlængelse af basisuddannelsen (HBU) kan den værnepligtige tegne en kontrakt, der indeholder en 8-måneders supplerende uddannelse (kaldet Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse (HRU)) og en efterfølgende udsendelse på ca. 6 måneder.

2 måneder inde i værnepligten skal den menige tage stilling til, om han eller hun vil fortsætte i forsvaret i HRU. De menige søger selv – og forsvaret har mulighed for at afvise en person, som gerne vil fortsætte, hvis personen ikke menes at have det nødvendige potentiale i forhold til de opgaver, som soldaterne forventes at blive sat til at varetage.

Hæren tager flere ind i HRU, end der skal bruges i den efterfølgende uddannelse, der er målrettet mod udsendelse til en konkret mission, da der er et frafald undervejs i HRU. Frafaldet har primært to årsager. Den første er, at de menige har lov til at stoppe i HRU-forløbet, når de vil. Den anden er, at forsvaret fravælger nogle. Der er nogle stopprøver undervejs i HRU, og et stykke ind i HRU vurderes soldatens fysiske

tilstand af Forsvarets Sundhedstjeneste (FSU), og der foretages en uformel screening med henblik på at vurdere, om soldaten er egnet til at blive udsendt.

Under reaktionsstyrkeuddannelsen, der varer 8 måneder, forbedres soldaterne på den praktiske del i forhold til, hvad opgaverne bliver på missionen, og den psykiske del i forhold til det at skulle i krig. Ved siden af den egentlige militære uddannelse undervises soldaterne gennem foredrag og briefinger i, hvordan man kan blive påvirket psykisk, hvis man kommer ud for voldsomme hændelser, og hvilke reaktioner man kan forvente.

Soldaternes pårørende modtager også foredrag og briefinger, og her bliver de informeret om det at være pårørende til en udsendt og om udsendelsens forløb (Bødker et al., 2009). Herudover er der lavet en del materiale, som eksempelvis bøger til børn af soldater, som familierne kan bruge som hjælp i forberedelserne til, at far eller mor skal udsendes.

FASTANSATTE OG KORTTIDSANSATTE

En del af de udsendte er på korte kontrakter med forsvaret, typisk kun for en enkelt udsendelsesperiode (HRU-kontrakt), hvorefter de forlader forsvaret. Andre bliver fastansatte ved Forsvarets Stående Reaktionsstyrkepersonel (SRS). Fastansatte er på såkaldte K35- eller K60-kontrakter. K35-kontrakter indbefatter ansættelse, indtil man fylder 35 år. Der op tjenes ret til civil uddannelse (CU) undervejs, og denne uddannelse kan tages i forbindelse med, at man er ansat på sin K35-kontrakt. Hvis man siger op, før K35-kontrakten er udløbet, mister man sin ret til betalt uddannelse. K60-kontrakter er langtidskontrakter med ansættelse, indtil man fylder 60 år. K60-kontrakter tilbydes typisk soldater, der er 28-30 år. Retten til civil uddannelse falder bort, når man tegner en K60-kontrakt.

Inden udsendelse får HRU-personel 1 måneds missionsspecifik uddannelse (MSU), mens MSU starter 2-3 måneder før udsendelse for SRS-personel (Forsvarsministeriet, 2010).

BEFALINGSMÆND OG OFFICERER

Der er forskellige veje til at blive befalingsmand eller officer. En af vejene er gennem værnepligten, hvor man efter 2 måneders værnepligt kan vælge befalingsmandssporet – og senere evt. officerssporet – ved at søge disse uddannelser.

En anden mulighed er som frivillig at søge om at blive befalingsmand og senere også officer. Ad dette spor aftjener man ikke værnepligt, men gennemgår særlige basisuddannelser. På samme måde kan der søges en lang række tekniske uddannelser. De seneste par år har der årligt været ca. 8.000 ansøgninger til sergent- og officersskolerne, hvorfra ca. 4.000 bliver udvalgt og testet til de ca. 2.000 pladser.

For alle frivillige, herunder også befalingsmænd og officerer, foretages en psykologisk screening, udført af forsvarets psykologer. Screeningen varer fra ca. 1 time for konstabler og op til 7 timer for officerer. Kravene til optagelse på officersskolen kan variere over tid. Eksempelvis blev både antal kadetter og minimumsgrænsen for optagelse til officersskolen sænket i højkonjunkturperioden, men er siden blevet sat op igen. Der er dog nogle formelle krav, som der aldrig bliver gået på kompromis med, for eksempel et krav om en gymnasial baggrund. Det vides endnu ikke, hvorvidt sænkelsen af adgangskravene i årene i slutningen af højkonjunkturperioden 2004-2007 har nogen væsentlig betydning for den gennemsnitlige kvalitet af officerskadetterne, da de første kadetter optaget under disse krav i skrivende stund ikke er færdige med officersuddannelsen.

Der er ca. 20 pct. efterkassationer på sergent- og officersskolen.

Det tager ca. 1 år efter aftjent værnepligt, før konstabler er klar til at blive udsendt, ca. 2 år, før befalingsmænd er klar til at blive udsendt, og mellem 4 og 5 år, før officerer er klar til udsendelse. En soldat skal normalt være udnævnt til officer, inden han bliver 30 år.

UDVÆLGELSESPROCESSEN OMKRING UDSENDELSE

Hærens Operative Kommando (HOK) forestår den overordnede planlægning, hvor det bestemmes, hvem der sendes hvorhen, og hvilke enheder der skal levere soldater til Kosovo, Helmand-provinsen i Afghanistan osv. Det fastlægges gennem langtidsplanlægning, hvilket medfører, at de overordnede planer for fremtidige udsendelser ofte er fastlagt, inden den enkelte menige påbegynder sin værnepligt. HOK har den generelle holdning, at for soldater, der udsendes flere gange, er det godt at blande mere risikofyldte udsendelser, såkaldte '*high intensity*'-udsendelser, som for eksempel udsendelse til Helmand-provinsen, med '*low intensity*'-udsendelser, eksempelvis til Libanon.

En del af de ca. 17.000 ansatte i forsvaret i uniform går fri af udsendelser, blandt andre dem, som ikke kan klare helbredskravene (ca. 15

pct.). Det vil sige, at der er ca. 14.000-15.000 personer i forsvaret, som kan sendes ud. Forsvaret har en regel om 3 år mellem den enkelte soldats udsendelser. Reglen holder dog kun, hvis omstændighederne tillader det. Hvis et flertal i Folketinget vælger at optrappe den militære indsats (som det eksempelvis var tilfældet med indsatsen i Afghanistan i 2006), så kan staben være for lille til at kunne opretholde reglen om 3 år mellem udsendelser, og forsvaret bliver nødt til at trække mere på ressourcerne end sædvanligt. Det medfører, at der bliver kortere mellem udsendelserne. Da der er 3.000-4.000 udsendelser per år, er reglen om 3 år imellem hver udsendelse svær at opretholde.

Normalt vil et hold bestå af ca. 60 pct. fastansatte fra hærens stående reaktionsstyrke (SRS), mens resten består af soldater, som netop har afsluttet hærens reaktionsstyrkeuddannelse (HRU). Men den gennemsnitlige alder på de første hold, når en ny mission oprettes, er sædvanligvis højere end på de senere hold. Det skyldes, at der generelt er relativt flere fastansatte i de første hold, som sendes af sted, da det tager lang tid at forberede nye soldater til udsendelse. Det er værd at bemærke, at selv om de har en højere gennemsnitsalder, så har de ikke nødvendigvis mere gennemsnitlig kampræning inden udsendelsen end andre hold.

Når et flertal i Folketinget intensiverer den militære indsats, som eksempelvis i Afghanistan 2006, så trækker forsvaret også i højere grad på de fastansatte. Eksempelvis bestod de to første hold, der var på mission i Afghanistan, næsten udelukkende af fastansatte på grund af den korte tidsfrist fra den politiske beslutning om dansk udsendelse til faktisk udsendelse.

Der kan også være situationer, hvor der er større frafald fra hærens reaktionsstyrkeuddannelse end forventet, og så spørger forsvaret de fastansatte. Hvis de fastansatte siger nej, så har forsvaret ret til at opløse deres kontrakt.

Som nævnt bliver soldaterne sædvanligvis meget tidligt informeret om, hvortil de skal udsendes. Men der er situationer, hvor ændringer i planlægningen gør, at soldaterne må forholde sig til nye informationer.

En lille procentdel af et udsendt hold bliver på udsendelsesstedet, når resten sendes hjem efter endt udsendelse. Denne fremgangsmåde skal sikre, at overleveringen fra et hold til det næste gøres nemmere. Derved er nogen udsendt i 1 år – i stedet for de sædvanlige 6 måneder – uden pause. Dette er baseret på frivillighed.

2.3 HVEM VÆLGER AT MELDE SIG FRIVILLIGT TIL AT BLIVE UDSENDT?

De danske soldater, der skal på internationale missioner, går inden udsendelsen gennem to uformelle selvudvælgelsesprocesser. For det første har de frivilligt meldt sig til militær træning for at blive udsendt. For det andet har de 'bestået' de barrierer, der er med hensyn til faktisk at ende som 'udsendelsesberedte'. De har ikke skiftet mening, efter at forsvaret har gjort dem opmærksom på situationens alvor, fx gennem den hårde træning, eller efter at de er blevet opfordret til at skrive afskedsbreve til familien. Et væsentligt spørgsmål er derfor, hvad der karakteriserer de soldater, som også efter den indledende træning fastholder ønsket om at blive udsendt. Hvad er deres motivation for at melde sig til at blive udsendt, og hvilke personlige karakteristika driver denne motivation?

TEORI OG ERFARINGER VEDRØRENDE MOTIVATION

Eighmey (2006) har fremlagt en modelramme til klassificering af de temaer, som relaterer sig til motivationen til at melde sig til militærtjeneste. Han formulerer en todimensional typologi (baseret på konkrete eller eksterne mål og ukonkrete eller interne mål) med to typer i hver kategori (orientering mod sig selv og orientering mod andre). Modelrammen indeholder således en klassificering med fire typer af målsætninger med henblik på tilmelding til militærtjeneste:

- Konkrete mål orienteret mod personen selv, såsom god løn og udvikling af fremtidige arbejdsmarkedskompetencer.
- Konkrete mål orienteret mod andre, såsom beskyttelse af civilbefolkning og opbygning af demokratiske systemer.
- Interne mål orienteret mod personen selv, såsom personlig udvikling og opbyggelse af selvværd.
- Interne mål orienteret mod andre, såsom pligt over for fædrelandet eller over for ens soldatergruppe.

Derudover benytter Eighmey (2006) faktoranalyse på data fra tre undersøgelser af motivationen for tilmeldelse til militærtjeneste blandt amerikanske soldater og kommer frem til, at de interne mål var de oftest nævnte årsager til tilmeldelse. Specielt interne mål orienteret mod andre, såsom "at gøre noget for sit land" og "at gøre en positiv forskel i sam-

fundet”, var fremtrædende. Faktoranalysen dokumenterer dog kun korrelationer og kan ikke underbygge påstande om kausale sammenhænge.

Bache (1998) belyser nogle erfaringer fra Danmark vedrørende, hvad der motiverer soldater til at melde sig til udsendelse. Analysen undersøger, hvad der karakteriserer værnepligtige, som underskriver kontrakt om udsendelse, i forhold til en hel årgang af værnepligtige. (Analysen omhandler såkaldte DIB-soldater, dvs. soldater fra Den Danske Internationale Brigade. DIB var en reaktionsstyrke i det danske forsvar, der blev oprettet ved en folketingsbeslutning i 1993 og færdigopstillet i 1997, men som blev nedlagt igen ved forsvarsforliget i 2005 i forbindelse med reorganiseringen af hæren).

Med hensyn til metode benytter Baches studie en spørgeskemaundersøgelse af en årgang af værnepligtige (5.451 menige, der gennemførte værnepligten fra 1995-1996). Ved afslutningen af værnepligten blev soldaterne blandt andet spurgt til ønsker om at tegne en DIB-kontrakt og til deres fysiske og psykiske forhold. Derefter blev forsvaret bedt om at oplyse, hvem der havde tegnet en kontrakt, og hvem der havde ønsket en sådan, men havde fået ønsket afvist af forsvaret.

Den væsentligste motivationsfaktor for at underskrive en DIB-kontrakt var et ”ønske om at få nye oplevelser”. Dette udsagn peger på konkrete egeninteresser som den væsentligste motivationsfaktor. De væsentligste årsager til ikke at tegne DIB-kontrakt var, at de ”aldrig har ønsket det”, og at ”familien/kæresten er imod det”.

Med hensyn til socioøkonomisk baggrund viste undersøgelsen, at den største forskel på dem, som blev optaget som DIB-soldater, og de værnepligtige, som ikke ønskede en DIB-kontrakt, var, at DIB-soldaterne oftere havde oplevet en række vanskeligheder i opvækstfamilien, især alkoholmisbrug og skilsmisse. DIB-soldater var generelt lidt yngre, havde lidt kortere skolegang og scorede lidt lavere i IQ-testen BPP.

Bachman et al. (2000) undersøger, hvilke socioøkonomiske faktorer der er korrelerede med en beslutning om at melde sig til militærtjeneste i USA og med sandsynligheden for faktisk at blive optaget i militæret. De præsenterer resultaterne af et studie af survey-data fra stikprøver på mere end 100.000 amerikanske gymnasieelever og data fra en opfølgende undersøgelse af 15.000 unge 1 eller 2 år efter færdiggørelse af gymnasiet. De finder, at frekvensen af tilmeldelse til militærtjeneste er lavere blandt personer med universitetsuddannede forældre, blandt per-

soner med gode karakterer i gymnasiet og blandt personer med planer om en universitetsuddannelse. Tilmeldelsesfrekvensen til militærtjeneste er højere blandt mænd med relativt svag socioøkonomisk baggrund. Specielt mænd, som ikke bor med begge forældre, eller som har forældre med lav uddannelse, melder sig relativt ofte til militærtjeneste.

2.4 SCREENING: HVEM VÆLGER DET DANSKE FORSVAR AT SENDE UD?

Blandt de danske soldater, som melder sig til militærtjeneste efter værnepligten, vil der altid være nogle, som forsvaret af forskellige årsager finder uegnede til senere udsendelse. Eksempelvis viste Baches undersøgelse af DIB-systemet, at forsvaret afviste ca. 15 pct. af dem, som ønskede at tegne en DIB-kontrakt. De afviste havde oftere oplevet mange flere belastende oplevelser under opvæksten, såsom alkoholmisbrug og skilsmisse i den nærmeste familie, end dem, der fik tilbudt en DIB-kontrakt.

Disse sammenhænge passer med erfaringer fra USA, hvor Bachman et al. (2000) finder, at selv om det er gruppen med de laveste karaktergennemsnit i skolen, som har den højeste tilbøjelighed til at melde sig til militærtjeneste, så har de ikke tilsvarende høj sandsynlighed for at blive soldater. Dette skyldes formentlig, at de, som klarer sig dårligst i skolen, er dem, som med størst sandsynlighed heller ikke klarer IQ-kravene ved rekrutteringen.

Vedrørende frasortering i løbet af forberedelserne til udsendelse oplyser forsvaret, at screeningen i den danske hærs reaktionsstyrkeuddannelse er relativt uformel. Der er som nævnt ovenfor nogle formelle test, men det er i stor udstrækning befalingsmændene ved kasernerne, som gennem træningsforløbet vurderer, hvem der er egnet til at blive sendt ud, og hvem der ikke er.

Erfaringerne fra USA er igen nogenlunde de samme, idet Larson et al. (2008) påviser, at psykiske belastningsreaktioner hos amerikanske soldater ofte bliver opdaget tidligt, således at den grundlæggende træning fungerer som en psykologisk udvælgelsesproces. Dette resulterer i en såkaldt *Healthy Warrior Effect*, med hvilket menes det resultat fra flere undersøgelser, at alle psykiatriske symptomer med undtagelse af PTSD optræder med lavere frekvens i udsendt militært personale end i militært personale, som ikke bliver sendt ud. Dette tyder på, at under forberedel-

serne til udsendelse bliver de psykisk mindre godt stillede valgt fra, så det er de psykisk stærkeste, som bliver sendt ud.

En artikel af Dahl og Kristensen (1997), som opridser en samlet helbredsprofil af en gruppe danske soldater, rapporterer herunder også om deres psykiske helbred. Artiklen bruger data fra et spørgeskema vedrørende blandt andet fysisk og psykisk helbred, arbejdsmiljø, diæt og drikke- og rygevaner hos 220 fastansatte officerer, officerer af reserven og menige. Forskerne finder, at frekvensen af psykosomatiske symptomer (dvs. fysiske symptomer, som ikke kan påvises at skyldes en fysisk sygdom) blandt det militære personale var højere end blandt den generelle befolkning. Det er dog værd at bemærke, at der er tale om et studie med en beskeden stikprøvestørrelse, hvilket gør det svært at generalisere om forsvarets personale som helhed ud fra resultaterne.

2.5 VILLE MERE SYSTEMATISK SCREENING HJÆLPE?

Der bruges ikke systematiske screeningsmetoder før udsendelse i det danske forsvar. Det betyder, at et ukendt antal danske soldater bliver udsendt uden nogensinde at have været screenet af forsvarets psykologer ved Institut for Militærpsykologi (IMP). Det gælder gruppen af soldater, som ikke har været frivillige værnepligtige, men som i værnepligtsforløbet alligevel bestemmer sig for at gå videre til hærens reaktionsstyrkeuddannelse og missionsforberedende uddannelse som konstabler. Vi ved dog ikke, hvor stor en andel de repræsenterer af den samlede udsendesstyrke.

Screening af soldater for psykiske problemer inden udsendelse blev foretaget i det amerikanske og det britiske militær i starten af Anden Verdenskrig, men blev droppet igen efter nogle få år, da hyppigheden af psykiske symptomer blandt de soldater, som blev sendt i krig, ikke var lavere end under Første Verdenskrig. Det amerikanske militær indførte i 1998 igen nogle korte spørgeskemaer inden udsendelse, som indeholdt en begrænset screening for psykologisk helbred (Rona et al., 2005). Det australske militær har også for ca. 10 år siden på forsøgsbasis indført screening af psykologisk helbred inden udsendelse.

Rona et al. (2006) undersøger ved brug af data fra det britiske militær, om det ville være gavnligt at bruge mere systematiske screeningsmetoder før udsendelse til at finde de soldater, som er psykisk ud-

satte, inden de bliver sendt ud. Deres undersøgelse går ud på at finde ud af, om screening af soldaterne for mentale symptomer inden udsendelse til Irakkrigen i 2003 ville have kunnet forudsige efterfølgende mentale symptomer. Data kommer fra en spørgeskemaundersøgelse med deltagelse af 2.820 soldater inden for det britiske militær. Soldaterne svarede på et spørgeskema i en indledende runde i 2002 og igen i perioden 2004 til 2006. Data blev brugt til at lave en statistisk sammenligning af ændringerne i forskellige aspekter af personernes helbred mellem første og anden spørgerunde, blandt andet vedrørende PTSD-symptomer, fysiske symptomer og alkoholmisbrug, for hele gruppen og for dem, som blev udsendt til Irakkrigen. Studiets hovedkonklusion er, at screening for almindelige mentale symptomer inden udsendelse i den undersøgte kohorte ikke ville have reduceret efterfølgende morbiditet eller forudsagt PTSD. Forskerne påpeger dog, at konklusionen kan ændres for senere kohorter, hvis der er en signifikant forøget hyppighed af symptomernes forekomst.

Rona et al. (2005) anfører, at der generelt mangler videnskabelig dokumentation for, at psykologisk screening før udsendelse kan forsvares i forhold til de psykologiske og monetære omkostninger. De påpeger også, at spørgeskemaer kun kan identificere symptomer på psykiske problemer, hvilket ikke er det samme som at stille psykiske diagnoser. Spørgeskemaundersøgelser finder ofte høje frekvenser af soldater med symptomer på psykiske problemer, mens identifikation af soldater med faktiske psykiske sygdomme samtidig er meget lav.

Resultaterne i Rona et al. (2009) forklarer også, hvorfor screening før udsendelse er ineffektiv, idet deres studie viser, at kampstress-eksponering og godt kammeratskab under udsendelse har en effekt på soldaternes psykiske helbred uafhængigt af tidligere helbredsstatus.

2.6 OPSAMLING

Eighmey (2006) præsenterer en modelramme, som kan give et indblik i forskellige aspekter af den enkelte soldats motivation til at melde sig til militærtjeneste. Han viser, at det især er de interne mål, som er de oftest nævnte årsager blandt amerikanske soldater for tilmeldelse. Specielt interne mål orienteret mod andre, såsom "at gøre noget for sit land" og "at gøre en positiv forskel i samfundet", er fremtrædende.

Baches undersøgelse (1998) af danske soldater viste, at det især var egeninteresser, fx ”et ønske om at få nye oplevelser”, som var den væsentligste motivationsfaktor for at underskrive en kontrakt med den Danske Internationale Brigade (DIB-kontrakt).

I det danske forsvar går hver enkelt soldat igennem en uformel screeningsproces, hvor forsvaret vurderer, om soldaten er kvalificeret til at blive udsendt. Soldaterne går igennem forskellige udvælgelsesprocesser inden for forsvaret afhængigt af, om de har meldt sig frivilligt, er befalingsmænd eller officerer, og hvorvidt de tegner kontrakt om udsendelse direkte inden afholdt værnepligt eller først efter afholdt værnepligt.

I forhold til gyldigheden af Baches undersøgelse i dag har forsvaret fået en ny værnepligtsuddannelse og en ny reaktionsstyrkeuddannelse, siden studiet blev foretaget. Det er således muligt, at forsvaret også har strammet reglerne for udvælgelse til udsendelse siden omstrukturen. Det er derfor ikke nødvendigvis soldater med de samme karakteristika, man får ind i hærens reaktionsstyrkeuddannelse (HRU), som man fik ind i den Danske Internationale Brigade.

De forskelle i udsendtes profil, som disse udvælgelsesprocesser medfører, er både interessante i sig selv og vigtige at være opmærksomme på. De indebærer nemlig formodentligt, at soldaterne er i besiddelse af nogle uobserverbare karakteristika, fx psykisk modstandskraft over for voldsomme oplevelser, som adskiller dem fra den generelle befolkning. Dette forbehold gør, at soldater ikke uden videre kan sammenlignes med andre befolkningsgrupper med lignende observerbare karakteristika, såsom alder og uddannelsesniveau. Denne konstatering får stor betydning i forhold til vores undersøgelse af konsekvenser af udsendelse i Delprojekt 4, da det sætter nogle specifikke krav om sammenlignelighed med hensyn til uobserverede karakteristika til de personer, som det vil være relevant at inkludere i vores kontrolgrupper, for eksempel deres motivation til at melde sig til militærtjeneste.

Vedrørende mulighederne for bedre udvælgelsesprocesser, som øger sandsynligheden for at kunne sortere psykisk mindre robuste soldater fra inden udsendelse, påpeger Rona et al. (2005), at systematisk screening inden udsendelse er blevet afprøvet på militært personel i blandt andet USA og England, men er blevet droppet igen. En undersøgelse af det britiske militær viser, at en formel psykologisk screening inden udsendelse ikke kan bruges til at identificere soldaternes mulige psykiske problemer efter hjemkomsten (Rona et al., 2006).

Resultaterne i Rona et al. (2009) forklarer også, hvorfor screening før udsendelse er ineffektiv, idet deres studie viser, at kampstress-eksponering og godt kammeratskab under udsendelse har en effekt på soldaternes psykiske helbred uafhængigt af tidligere helbredsstatus.

Forskerne opfatter dog denne konklusion som foreløbig, da den kan ændre sig for nye kohorter, hvis der er en signifikant forøget hyppighed af de psykiske symptomers forekomst.

FORHOLDENE FOR SOLDATER UNDER UDSENDELSE

3.1 INTRODUKTION

Dette kapitel beskriver nogle relevante emner vedrørende forholdene under udsendelse. Som dokumentation af, hvilke farlige forhold de danske soldater arbejder under, når de er udsendt på internationale militære missioner, rapporterer afsnit 3.2 resultaterne af en undersøgelse vedrørende fysiske skader på udsendte danske soldater i perioden 1992-2008. Det vil give en fornemmelse af, hvor belastende soldaternes arbejdsvilkår er, og hvordan belastningerne er øget hen over tidsperioden. Denne indsigt leder os hen imod en generel hypotese om, at udsendelse og de oplevelser, soldaterne har under udsendelsen, kan have psykiske konsekvenser for soldaterne, som det er nødvendigt at være opmærksom på.

I afsnit 3.3 kommer vi ind på, hvilke faktorer der kan medføre psykiske mén. Når man skal undersøge effekterne af udsendelse på soldaternes psykiske helbred, er det selvfølgelig nødvendigt at have nogle klare hypoteser om, hvilke faktorer der har en kausal effekt på soldaternes velbefindende, således at det er specifikke hypoteser, som undersøges, hellere end en ufokuseret afprøvning af forskellige faktorer.

Kapitel 2 nævnte, at der findes særlige interne karakteristika, som de udvalgte soldater til farlige missioner besidder, som gør dem mere eller mindre modstandsdygtige over for belastningsreaktioner. Afsnit 3.3 kommer ind på, hvilke eksterne faktorer der kan have en beskyt-

tende effekt mod psykiske mén, som fx sammenhold i soldatergruppen. En mulig årsag til varierende påvirkning af udsendelse på tværs af gruppe af soldater kan for eksempel være, at de i varierende grad har modtaget ekstern beskyttelse eller hjælp, som forebygger eller dæmper belastningsreaktioner.

Afsnit 3.4 er en mere generel diskussion af relevansen af den mest brugte metode til at forebygge og afhjælpe senere belastningsreaktioner i tilfælde af, at soldaten kommer ud for traumatiske hændelser, nemlig det, forsvaret kalder debriefinger (som er en form for akut krisehjælp). Selv om debriefinger er den mest brugte metode til hjælp mod belastningsreaktion, så er den faktiske effekt af debriefinger meget omdiskuteret i litteraturen. At få et klart svar på dette spørgsmål er meget relevant for effektanalysen i Delprojekt 4, da vi her må tage højde for eventuelle virkninger af debriefing. Dette problem forsvinder, hvis der ikke er nogen effekt af debriefinger, hvilket ville gøre effektanalysen nemmere og dens resultater mere troværdige.

Repatrieringer, dvs. hjemsendelse af soldater før tid, diskuterer vi i afsnit 3.5. Specielt gennemgår vi, hvad de væsentligste årsager til repatrieringer er. Repatrieringer skyldes næsten per definition særlige omstændigheder omkring soldatens personlige forhold eller hos en af soldatens nærmeste. Det er nødvendigt for udførelsen af vores effektanalyse i Delprojekt 4, at vi kender årsagerne til repatriering, så vi i analysemodellen kan tage højde for de specielle omstændigheder, som gælder for disse soldater. Hvis der ikke bliver taget højde for disse særlige omstændigheder, så kan det medføre forkerte estimater af konsekvenserne af udsendelse i effektanalysen.

I afsnit 3.6 præsenterer vi kort et enkelt amerikansk videnskabeligt studie, der har undersøgt, hvordan udsendelsen påvirker den udsendte soldats familiemedlemmer.

3.2 FYSISKE MÉN – ANTAL SÅREDE OG DØDE BLANDT DE UDSENDTE DANSKE SOLDATER FRA 1992-2008

Høier-Madsen et al. (2010) giver en oversigt over antallet af danske soldater, som er døde eller sårede under internationale militære operationer i perioden fra 1992-2008. I denne periode havde det danske militær 38.255 udsendelser af tjenestegørende mænd og kvinder til det tidligere

Jugoslavien, Irak og Afghanistan (antallet af udsendte soldater er mindre, da mange soldater blev udsendt mere end én gang). Oversigten viser, at totalt set var dødeligheden hos de danske styrker 0,08 pct., og skadesfrekvensen var 0,25 pct. Opgørelsen indeholder kun dødsfald på grund af beskydning eller fjendtlige sprængladninger, men ikke dødsfald på grund af eksempelvis medicinske årsager, ulykker eller selvmord. Opgørelsen medregner også kun sårede soldater, der som følge af den opståede skade er blevet repatrieret, dvs. er blevet hjemtaget før tid. Derudover er der et større antal soldater, som er blevet let såret som følge af kamphandlinger, men som er blevet i missionsområdet med henblik på restitution og efterfølgende genoptagelse af arbejdet. De reelle antal af sårede soldater er derfor væsentligt højere.

For missionen i Afghanistan var der 22 dødsfald fra 2002 til 2008, svarende til 0,44 pct. af de udsendte, mens der var 42 alvorligt skadede, hvilket svarer til 0,87 pct. af de udsendte. For de britiske styrker i Afghanistan var dødeligheden på grund af kamphandlinger ca. 0,23 pct. (110 ud af ca. 48.000) i den samme periode. Det vil sige, at den danske dødelighed var dobbelt så stor som hos briterne. Hvad denne større dødelighed skyldes, er uvist.

Antallet af skader og død er vokset i perioden fra 1992 til 2008 på grund af højere risici, men samtidig er sandsynligheden for at overleve skader også vokset. Forbedret behandling af skadede danske soldater har øget overlevelsessandsynligheden på linje med de resultater, som findes i udenlandske studier. De fleste skadede soldater overlever, og mere end 75 pct. af de skadede har kunnet fortsætte i en eller anden kapacitet inden for militæret. Dog er de fysiske skader, som veteraner pådrager sig, tit varige. Disse skader omfatter bl.a. korsbåndsskader, piskesmældsskader, tab af lemmer, tab af syn, rygmarvsskader og egentlige hjerneskader.

3.3 PSYKISKE MÉN

I et studie af amerikanske soldaters mentale helbred fandt forskerne, at mængden og intensiteten af kamphandlinger er den vigtigste determinant for en soldats mentale helbredsstatus (Mental Health Advisory Team, 2006).

Et vigtigt spørgsmål er derfor, hvad der hjælper soldaterne med at komme igennem kamphandlinger med det mentale helbred intakt. I

den forbindelse har soldatergruppens sammenhængskraft ofte været nævnt som en afgørende faktor. Det er dog vigtigt at være opmærksom på, at der ikke findes videnskabelig dokumentation for, at social sammenhængskraft i en gruppe har en kausal effekt på, hvordan gruppen præsterer i kamphandlinger (MacCoun et al., 2006). Denne konklusion omhandler ikke direkte den kausale effekt af gruppens sociale sammenhængskraft på psykiske mén, men den giver alligevel grund til at være forsigtig med at opfatte soldaters personlige historier om sammenhængskraft i gruppen som evidens for sammenhængskraft som beskyttelsesfaktor mod psykiske mén. For eksempel påpeger forfatterne, at selvrappede svar ofte ikke afspejler soldaternes direkte opfattelser af årsagerne til deres opførsel, men snarere 'sund fornuft' eller lommefilosofiske idéer om, hvad årsagerne til opførslen er. De fleste soldater er under den militære træning blevet oplært i, at gruppeloyalitet er meget vigtig. Det er derfor en mulighed, at soldaterne delvis fortæller forskerne det, som de har fået fortalt under træning. MacCoun et al. (2006) mener, at kammeratskab i kampområder ofte bare er et midlertidigt instrument, som soldaterne bruger til at klare sig igennem en farlig situation.

Et andet element, som kan være med til at påvirke omfanget af psykiske belastningsreaktioner, er, at danske soldater på internationale militære operationer har 3 ugers orlov i løbet af udsendelsesperioden. Man bør være opmærksom på, at orlov også kan virke negativt, da det kan være meget svært at komme tilbage til et kampområde efter endt orlov. Institut for Militærpsykologi har i skrivende stund netop undersøgt den 6 måneder lange udsendelsesperiode mht. orlov blandt soldater udsendt på hold 7 til Afghanistan i 2009. Hovedparten af soldaterne i undersøgelsen (83 pct.) ønsker orlov, mens resten ikke foretrækker orlov. Hvis fokus rettes mod udsendte med børn, stiger andelen af soldater, som ikke ønsker orlov. Det er under alle omstændigheder klart, at orlovsperiodens placering i den 6 måneder lange udsendelsesperiode i høj grad afhænger af militærets personalemæssige behov, da det selvfølgelig ikke er muligt at sende alle soldaterne hjem på orlov samtidig.

3.4 PSYKOLOGISK DEBRIEFING

Et væsentligt spørgsmål at stille er, hvad der skal gøres for at hjælpe de soldater, som får ar på sjælen under kamphandlinger. I forsvaret gives

psykologisk hjælp på stedet til dem, som oplever traumer under udsendelse. Psykologisk debriefing (akut krisehjælp) er et sæt af procedurer, herunder rådgivning og information, til mennesker, som har været udsat for en traumatisk hændelse. Psykologisk debriefing adskilles fra teknisk debriefing, der benyttes ved debriefing af professionelle grupper, herunder militært personel, efter operationelle opgaver. Formålet med psykologisk debriefing er både at forebygge psykologisk/psykiatrisk morbiditet (herunder akut emotionelt ubehag og PTSD) og at afhjælpe senere belastningsreaktioner.

Psykologisk debriefing har inden for de senere år været diskuteret i videnskabelige tidsskrifter. Konklusionen er generelt, at psykologisk debriefing som behandling til mennesker, der har været udsat for en traumatisk hændelse, ikke har forebyggende virkning over for senere udvikling af PTSD. Konklusionerne bygger i høj grad på et Cochrane litteraturstudie fra 2009 (Roberts et al., 2009), som omfatter en metaanalyse af 11 randomiserede behandlingsforsøg med flere behandlingssessioner af enkeltpersoner og med i alt 941 forsøgsdeltagere. Konklusionen i litteraturstudiet er, at psykologisk debriefing ikke havde effekt målt ved senere forekomst af PTSD. I nogle tilfælde kunne interventionen forværre situationen. Der er derfor ikke noget videnskabeligt dokumenteret belæg for at mene, at denne form for debriefing forebygger eller afhjælper senere belastningsreaktioner (Rose et al., 2009). Mennesker, som har gennemgået psykologisk debriefing, er dog gennemgående glade for behandlingen.

Det bør understreges, at de inkluderede studier er baseret på civile populationer. Effekten af psykologisk debriefing udført i præformerede grupper, herunder militært personel, er ikke undersøgt. Det vides derfor ikke, om resultaterne kan generaliseres til populationer af militært personel. Der findes heller ikke studier, som undersøger, om inklusion af psykologisk debriefing er bedre end teknisk debriefing alene.

3.5 REPATRIERINGER

Forsvarsministeriet (2010) dokumenterer antal repatrierede fordelt på årsager ved missionerne i Kosovo, Irak og Afghanistan for perioden 2005-2009. I Kosovo skyldtes 22 ud af 85 repatrieringer sociale eller psykiske årsager. I Irak skyldtes 20 ud af 66 repatrieringer sociale eller

psykiske årsager, mens det i Afghanistan var 73 ud af 232. Det fremgår, at totalt set skyldes 30 pct. af repatrieringerne sociale eller psykiske årsager. Bemærk, at der i 2009 var 21 repatrieringer fra Afghanistan grundet psykiske symptomer i forhold til kun én i 2007 og to i 2008.

Det har ikke været muligt at finde nogle udenlandske analyser af de væsentligste årsager til repatrieringer, men Cohen et al. (2010) bruger kliniske data til at identificere de diagnoser, som resulterede i flest evakueringer fra kampzoner blandt amerikanske soldater i Irak i perioden 2004-2007. De oftest forekommende årsager blandt de 34.006 medicinske evakueringer i denne periode var muskel- og ledbåndsskader (24 pct.), skader fra kamphandlinger (14 pct.), neurologiske skader (10 pct.) og psykiatriske diagnoser (9 pct.). Der var en stor stigning i antallet af repatrierede patienter med psykiatriske diagnoser i perioden. Denne stigning fandt sted, selv om der blev indsat mentale helbredsenheder, som arbejdede med at behandle kamphandlingsreaktioner.

3.6 FAMILIEPÅVIRKNINGER

American Psychological Association (2007) påviser, at forskning vedrørende påvirkningen af en familie ved at have et familiemedlem udsendt i militære operationer er sparsom, hvilket gør det vanskeligt at komme med håndfaste konklusioner. De undersøgelser, der findes, konkluderer, at et familiemedlem til en udsendt soldat kan få mange reaktioner såsom at blive emotionelt ustabil, overvældet, vred, ked af det, deprimeret, angst og ensom. Ligesom søvnforstyrrelser og fysiske klager, såsom mavepine, heller ikke er ualmindelige.

3.7 OPSAMLING

Grundet optrapningen af den danske militære indsats i Afghanistan siden 2006 har det samlede antal skadede og døde blandt danske soldater i Irak og Afghanistan været stigende de senere år, fra to skadede og to døde i 2005 til 27 skadede og syv døde i 2009 (tal fra Hærens Operative Kommando). Dog er behandlingen af skader blevet stadig bedre, så fatalitetsraten er faldet. Det stigende antal skader og dødsfald må formodes at være positivt korreleret med frekvensen af psykiske belastningsreaktio-

ner, både som en kausal faktor og som en indikation på frekvensen af voldsomme oplevelser, som soldaterne udsættes for under udsendelse. Dette underbygges af videnskabelig dokumentation for, at mængden og intensiteten af kamphandlinger er den vigtigste determinant af en soldats mentale helbredsstatus (Mental Health Advisory Team, 2006).

Der synes at være begrænsninger for, i hvor høj grad det er muligt at forebygge psykiske belastningsreaktioner. I hvert fald sår den videnskabelige litteratur på området stærk tvivl om to ofte fremhævede faktorer, som kan beskytte imod psykiske belastningsreaktioner. Selv om social sammenhængskraft i en gruppe ofte bliver fremhævet som en determinant for, hvordan gruppen præsterer i kamphandlinger, så er der grund til at være forsigtig med at opfatte soldaters personlige historier om sammenhængskraft i deres soldatergruppe som evidens for sammenhængskraft som beskyttelsesfaktor mod psykiske mén (MacCoun et al., 2006). For det andet er der ifølge to studier, som gennemgår litteraturen på området, ikke noget videnskabeligt dokumenteret belæg for at mene, at psykologisk debriefing forebygger eller afhjælper senere belastningsreaktioner (Roberts et al., 2009; Rose et al., 2009). I forhold til vores analyse af konsekvenserne af udsendelse i Delprojekt 4 medfører det, at vi i forhold til vores effektanalyse ikke behøver være bekymrede for, at nogle soldater er blevet debriefet, mens andre ikke er, eller at sammenhængskraften i den enkelte soldats gruppe varierer på tværs af soldatergrupperne.

Repatrieringer af soldater medfører to udfordringer i forhold til vores effektstudier, som det er nødvendigt at være opmærksom på. Den første er repatrieringens underliggende årsag. Hvis en repatriering skyldes psykiske årsager, kan den blive fejltolket som en følge af oplevelser under udsendelsen, selv om den ikke er det. Dette kan fx ske, hvis belastningsreaktionen ikke er en konsekvens af oplevelser under udsendelsen som sådan, men andre omstændigheder, fx hvis en pårørende hjemme er død, mens soldaten er udsendt. I så tilfælde vil en fejltolkning af årsagen til belastningsreaktionen medføre, at konsekvenserne for soldaternes psykiske helbred af udsendelse overestimeres. Derfor er det ønskeligt at få oplysninger om årsagen til repatrieringer sammen med data om repatrieringer, når disse forhold skal belyses. Den anden er den negative korrelation (eller svækkelse af den positive korrelation), som repatrieringer kan indføre mellem udsendelsesperiodens længde og frekvensen af belastningsreaktioner.

Antallet af repatrieringer fra Afghanistan på grund af psykiske symptomer steg kraftigt i 2009 i forhold til de foregående år. Vores undersøgelse kan bidrage til at afklare, hvad årsagerne er til det stigende antal psykiske symptomer hos de danske soldater, for eksempel om det skyldes selve udsendelsen, intensiteten af kamphandlinger i udsendelsesområdet, antal udsendelser eller andre faktorer.

EFTER HJEMKOMSTEN 1 – DIREKTE PSYKISKE INDVIRK- NINGER AF UDSENDELSE

4.1 INTRODUKTION

Dette kapitel vil komme nærmere ind på de direkte psykiske indvirkninger af en udsendelse, både af positiv og negativ art. Disse indvirkninger har fundamental betydning, i første omgang for de hjemvendte soldaters psykiske helbred, som diskuteres i dette kapitel, og i anden omgang for deres videre sociale liv efter hjemkomsten, som diskuteres i næste kapitel.

Afsnit 4.2 diskuterer direkte positive indvirkninger af udsendelse såsom øget selvværd. Det viser sig nemlig, at et stort flertal af de udsendte soldater kommer hjem med overvejende positive oplevelser fra deres udsendelse. Det er ofte de negative konsekvenser, som også forskere og medier fokuserer mest på. At de positive oplevelser er dominerende er derfor værd at fremhæve og huske på som en påmindelse om, at det både er fysisk og psykisk stærke unge mennesker, som er blevet særligt udvalgt og trænet til opgaven, som sendes ud.

Selv om et stort flertal af soldaterne kommer hjem med positive indtryk fra deres udsendelse, så kommer nogle udsendte soldater hjem med ar på sjælen. Direkte indvirkninger af negativ art, såsom psykiske belastningssymptomer, diskuteres vi i afsnit 4.3 og 4.4. Afsnit 4.3 diskuterer problemstillinger omkring diagnosticering af psykiske sygdomme som fx PTSD. Et vigtigt forhold, som man må være opmærksom på, er, at der er stor forskel på at udvise symptomer på belastningsreaktioner og

at have en egentlig psykiatrisk diagnose. Et andet væsentligt forhold er, at der kan være overlap mellem psykiske og fysiske skadeskategorier og sociale udfordringer, da fysiske skader kan medføre psykiske og sociale udfordringer, og psykiske skader kan føre til fysiske skader. Tilsvarende kan psykiske og sociale udfordringer udløse eller forstærke hinanden.

Afsnit 4.4 prøver at sætte nogle tal på hyppigheden af belastningsreaktioner blandt forskellige befolkningsgrupper. Når man vurderer konsekvenser af udsendelse for danske soldater, må man være opmærksom på, at man også kan få belastningsreaktioner af forhold hjemme i Danmark, fx ulykker, som ikke er relaterede til udsendelse. Der optræder derfor på ethvert tidspunkt en vis hyppighed af belastningsreaktioner i ethvert udsnit af den danske befolkning. Når man skal vurdere, hvor store belastningsreaktioner udsendelse til militære missioner har for danske soldater, kan man således ikke vurdere hyppigheden i forhold til et benchmark, hvor hyppigheden er lig 0, da dette ville give et forkert billede af konsekvenserne af udsendelse. Man må i stedet for vurdere hyppigheden i forhold til, hvad den kunne forventes at have været, hvis soldaterne ikke var blevet udsendt, givet, at der ville have været en vis frekvens af belastningsreaktioner blandt de danske soldater, selv om de ikke havde været udsendt.

Da soldaterne ikke er et tilfældigt udsnit af den danske befolkning, kan de ikke formodes at have samme hyppighed af belastningsreaktioner som den generelle befolkning, heller ikke i den faktiske eller hypotetiske situation, at de ikke har været udsendt. I selve konsekvensanalysen vil en central problemstilling være at konstruere en kontrolgruppe i forhold til gruppen af udsendte soldater, som kan give os et godt bud på, hvad frekvensen af belastningsreaktioner ville have været hos de udsendte danske soldater, hvis de ikke havde været udsendt. Men som et afsæt for den nærmere analyse og som et foreløbigt skøn på problemets omfang diskuterer afsnit 4.4 relativ hyppighed af belastningsreaktioner blandt udsendte soldater i forhold til hyppighed i den generelle befolkning.

4.2 POSITIVE ASPEKTER AF UDSENDELSE

Dekel og Goldblatt (2008) påviser, at personer udsat for traumatiske hændelser ofte rapporterer om positive ændringer i deres selvopfattelse, i

deres opfattelse af andre og i opfattelsen af mening og formål med deres liv. Dette er ifølge Dekel og Goldblatt (2008) også gældende for soldater, som har været udsendt på militære missioner, og som ofte har været udsat for traumatiske hændelser. Faktisk kommer det store flertal af de soldater, som har været udsendt, hjem med overvejende positive oplevelser, fx med øget selvværd, stærkt kammeratskab og en følelse af personlig udvikling. Thoresen (2006) konkluderer for eksempel i en undersøgelse af norske FN-observatører, at det store flertal vender hjem med positive og nyttige erfaringer. Disse soldater var dog ikke udsat for stor kampstresseksposering, så det er uvist, hvor meget denne undersøgelse siger om soldater, som har været udsat for kampstresseksposering.

Det samme gælder danske soldater. I Andersens undersøgelse (1998) af danske DIB-soldater tilkendegav 37 pct. af de hjemvendte soldater, som svarede på et spørgeskema, at de havde det 'meget bedre' eller 'bedre' end 1 år tidligere. 58 pct. tilkendegav, at de havde det 'hverken værre eller bedre', mens 4 pct. svarede, at de havde det 'dårligere' eller 'meget dårligere' end 1 år tidligere. (Undersøgelsen havde en svarprocent på 74).

Siden 1997 har Institut for Militærpsykologi (IMP) løbende foretaget en undersøgelse, kaldet "Opfølgingsundersøgelsen", af alt holdudsendt personel i international tjeneste. Cirka 14.800 har besvaret spørgeskemaet for holdudsendte, hvilket svarer til en svarprocent på 70. Denne svarprocent er på linje med lignende undersøgelser blandt udenlandske militære populationer (Rona et al., 2005). Af dem, som har svaret, siger 93 pct., at de har 'oplevet godt kammeratskab', 89 pct. har 'fået udvidet deres horisont', 79 pct. kunne 'anbefale andre at søge udsendelse', og 82 pct. var 'stolte af at have gjort international tjeneste'. Vi ved ikke, om de 30 pct., som ikke har svaret, adskiller sig væsentligt fra dem, som har svaret, med hensyn til oplevelsen af udsendelsen, da der ikke er lavet en frafaldsanalyse.

IMP gennemførte i februar 2008 en hjemkomstundersøgelse af 522 soldater udsendt til den internationale sikkerhedsstyrke i Afghanistan (ISAF-styrken) i perioden august 2007 til februar 2008 (Forsvarsministeriet, 2010). Soldaterne skulle i et spørgeskema angive, i hvilken grad de syntes, at udsendelsen havde været belastende henholdsvis berigende. 13 pct. angav, at udsendelsen havde været mere belastende end berigende, 2 pct. angav, at belastning og berigelse var lige store, mens 85 pct. angav større berigelse end belastning. Jo flere udsendelser, soldaten havde haft,

jo mere belastende blev den seneste udsendelse vurderet at have været. Efter de to første udsendelser falder berigelsesgraden også. Det fremgår ikke af Forsvarsministeriets notat, hvor stor svarprocenten i undersøgelsen var. IMP har også gennemført en tilsvarende spørgeskemaundersøgelse som en del af en omfattende rapport om ISAF Hold 7, som var udsendt fra februar til august 2009. Resultaterne fra denne undersøgelse er på linje med resultaterne fra den tidligere undersøgelse.

4.3 DIAGNOSTICERING AF PSYKISKE MÉN

POST TRAUMATIC STRESS DISORDER (PTSD)

PTSD er en særlig psykiatrisk diagnose eller mere præcist et syndrom, som er defineret ved tilstedeværelsen af en række symptomer. Selv om PTSD kun udgør en lille del af de psykiske mén, som udsendte soldater kan risikere at udvikle, så er den nok den mest kendte og den bedst dokumenterede psykiatriske diagnose i denne del af faglitteraturen.

PTSD er et udtryk for permanente psykiske virkninger af at blive udsat for voldsomme påvirkninger som for eksempel krigshandlinger, trafikuheld, naturkatastrofer eller fysiske og seksuelle overgreb. PTSD har både fysiske og psykiske konsekvenser og er kategoriseret som en angstlidelse, hvor kroppen reagerer ved konstant at være i forhøjet alarmberedskab – opfattelsen af, at der hele tiden er fare på færde. Der opstår således ofte komorbide lidelser (dvs. tilstedeværelse af flere helbredstilstande foruden den primære lidelse), såsom delvist hukommelsessvigt og vedvarende symptomer på overfølsomhed og anspændthed, søvnproblemer, irritation eller vredesudbrud, depression, angst og andre personlighedsforstyrrelser. Ud over ovennævnte psykiske symptomer kan PTSD forårsage udviklingen af en lang række fysiske lidelser, herunder nedsat immunforsvar. Følgevirkningerne af PTSD er ofte mange: Misbrug af rusmidler, tab af ægteskab, venner, helbred, livsengagement, selvtillid og følelse af selvværd.

Graden og varigheden af symptomer varierer fra person til person. De fleste bliver velfungerende igen inden for 6 måneder, mens andre har symptomer meget længere. Lidelsen kan være kronisk. Ved kronisk PTSD har man perioder med kraftigere symptomer efterfulgt af en periode, hvor lidelsen mildnes. Symptomerne kan for nogle være alvorli-

ge og konstante i lang tid, og et kronisk forløb kan føre til en vedvarende personlighedsændring.

Den internationale sygdomsklassifikations 10. udgave (ICD-10), som WHO står bag, og det amerikanske diagnosesystem (DSM-IV), som American Psychiatric Association står bag, definerer PTSD forskelligt. En af forskellene er, at diagnosen PTSD efter ICD-10 kun kan stilles, hvis de symptomer, som definerer syndromet, optræder inden for 6 måneder efter den traumatiske oplevelse. Hvis en patient frembyder PTSD symptomer, som debuterer efter 6 måneder efter den traumatiske oplevelse (dette fænomen kaldes PTSD med sen debut), er man henvist til at benytte andre diagnoser. Dette skyldes, at der er rejst videnskabelig tvivl om validiteten af diagnosen PTSD med sen debut, især fordi diagnosen står og falder med patientens erindring om traumet. Da Danmark anvender ICD-10, anerkendes diagnosen PTSD med sen debut ikke i Danmark.

Ifølge Jones et al. (2003) bør PTSD ikke kun forstås som resultat af et traume, men også som et produkt af et samspil mellem traume og kultur. Med det menes, at PTSD-diagnosen er en socialt betinget diagnose, hvor den aktuelle kultur har stor betydning for, hvordan reaktionerne på et traume bliver opfattet.

MINIMAL TRAUMATIC BRAIN INJURY (MTBI)

MTBI (tidligere kaldt post traumatisk hjernesyndrom) er ikke en psykiatrisk, men en somatisk diagnose. Den er dog også relevant i denne sammenhæng, da den ofte har psykiske følgevirkninger. Det er en diagnose, opfundet af de somatiske militærlæger. Hovedtraumer er meget almindelige blandt soldater, som kører i ujævnt terræn i militære køretøjer. De har hjelm på, men de sidder og ryster og slår tit hovedet, så de får små hovedtraumer. Det er en medicinsk set uspecifik diagnose, som er defineret ved sin årsag (ligesom PTSD, men hvor årsagen er indskrænket til en katastrofeoplevelse). Med MTBI taler man om mindre, evt. gentagne, slag mod hovedet. Forsvarets Arbejdsskade- og Erstatningskontor (FAEK) er begyndt at registrere små ulykker, hvor soldater får hovedrystelser, med det formål at kunne dokumentere og hjælpe soldater med at få en erstatning senere hen, hvis de får problemer forårsaget af disse rystelser.

I forbindelse med MTBI-diagnosens indførelse havde dens forsikringsmæssige betydning stor indflydelse. Det er for eksempel lettere at

få erstatning for somatiske diagnoser som MTBI end for PTSD. MTBI-diagnosens indførelse gentager historien fra Vietnamkrigen, hvor PTSD, efter stort pres fra veteranerne og store befolkningsgrupper i USA, blev indført med det formål at sikre soldaterne økonomisk kompensation. Man kan dog selvfølgelig ikke på den baggrund mistænkeliggøre den enkelte soldat, som melder sig med psykiske symptomer.

ÅNDEDRÆTSBESVÆR (DYSPNØ)

Selv om mange undersøgelser af soldaters psykiske helbred fokuserer på PTSD, så er PTSD dog ikke den eneste psykiatriske diagnose, som er undersøgt blandt danske soldater. Formålet med Svensson et al.'s studie (2000) er at undersøge, om øget hyppighed af dyspnø blandt danske Golfkrigsveteraner kan tilskrives psykiske forhold. De bruger data fra 686 udsendte soldater til Golfkrigen plus 231 i en kontrolgruppe, der ikke har været udsendt. Soldaterne blev målt på lungefunktion og spurgt om psykiske symptomer. De danske forskere kommer frem til, at en række psykiske og kognitive symptomer er stærkt associeret med prævalensen af dyspnø og dermed relaterede koncentrations- og hukommelsesproblemer, gentagne hovedpineanfald, balanceforstyrrelser, svimmelhedsanfald, ekstrem træthed samt søvnproblemer.

4.4 HYPPIGHED AF PSYKISKE MÉN

For at kunne foretage en nøgtern vurdering af konsekvenserne af udsendelse til internationale militære operationer for soldaterne er det vigtigt først at få et overblik over, hvor mange soldater der kommer hjem med symptomer på psykiske mén. Derudover er det for at have et sammenligningsgrundlag vigtigt at vide, hvor hyppigt lignende psykiske symptomer optræder hos den generelle befolkning, som ikke har været udsendt.

Metode og resultater i undersøgelser vedrørende psykiske symptomer baseres som oftest på selvevalueringer, hvilket kan være problematisk. Eksempelvis argumenterer Wessely et al. (2003) for, at rapportering af militære risikofaktorer efter en konflikt ikke er statiske, men er associeret med samtidig selvrapporteret opfattelse af psykisk helbred. Forfatterne undersøgte en kohorte britiske Golfkrigsveteraner på to tidspunkter efter hjemkomst. De fandt, at der i kohorten generelt var en stigning i antallet af erindrede stresseksposeringer over tid. Forskerne fandt også,

at antal stresseksposeringer, som blev rapporteret i den første spørgerunde, men var glemt i anden spørgerunde, var stærkt associeret med forbedret opfattelse af eget helbred. Omvendt var erindring af flere kampstresseksposeringer i anden spørgerunde i forhold til første spørgerunde associeret med dårligere helbredsopfattelse.

Forfatterne bruger deres resultater til at understrege vigtigheden af ikke at antage, at alle konflikter er ens vedrørende deres sociale og psykologiske indvirkninger, fordi svarene på spørgsmål om oplevelser af traumatiske hændelser er påvirket af opfattelsen af eget helbred på svar-tidspunktet. Resultaterne understreger også problemerne med at etablere kausale sammenhænge mellem selvrapporterede kampstresseksposeringer og selvopfattelse af psykisk helbred. Dohrenwend et al. (2006) dokumenterer dog, baseret på data fra Vietnamkrigen, at der er stort sammenfald mellem hjemvendte soldaters subjektive vurderinger af graden af kampstress, som de var udsat for, og dokumenterbare objektive målinger af de kampstressbelastninger, som de amerikanske soldater var udsat for.

Et mere fundamentalt problem, som må have in mente, når man diskuterer frekvensen af symptomer på psykiske problemer identificeret i en spørgeskemaundersøgelse, er, at spørgeskemaer ikke har vist sig at være brugbare til at identificere psykologiske sygdomme i civile befolkninger (Rona et al., 2005). Pålideligheden for militære populationer er ukendt. Rona et al. (2005) argumenterer derfor for grundig testning og validering af ethvert screeningsprogram, før det iværksættes.

UNDERSØGELSER AF PSYKISKE BELASTNINGSREAKTIONER HOS MILITÆRT PERSONALE

Andersens undersøgelse (1998) dækker danske soldater i Danish Battalion hold 7 og 8 (DANBAT 7 og 8), som var udsendt til det tidligere Jugoslavien. Undersøgelsen blev foretaget 2 år efter hjemkomst og giver således et øjebliksbillede af, hvordan soldaternes psykiske helbred var på dette tidspunkt. 16 pct. af dem, der svarede, blev klassificeret i risikogruppen for psykiske lidelser, hvoraf særligt belastede udgjorde 2,5 pct. Det bør bemærkes, at danske soldaters psykiske helbredsprofil kan have ændret sig, siden denne undersøgelse blev lavet.

Typiske symptomer blandt soldaterne i undersøgelsen var depressive reaktioner, fx selvmordstanker, og aggressive reaktioner. Undersøgelsen viser, at der har været enkelte tilfælde af selvmord blandt solda-

terne, der var udsendt under DANBAT 7 og 8 efter hjemkomst. Stressreaktionerne blandt soldaterne viste sig at afhænge af en række forhold. Det er særligt vanskeligheder i forbindelse med hjemkomst og sociale relationer siden hjemkomst, der hænger sammen med efterfølgende reaktioner. Risikogruppen karakteriseres ved at angive mere stressekspone- ring, ringe sociale relationer samt flere emotionelle og/eller kognitive reaktioner under udsendelse. Hold 7 havde signifikant højere score på stressekspone- ring end hold 8. I den samlede gruppe af soldater fra begge hold viser forskellene omkring stressekspone- ring og emotionelle reaktio- ner mellem de særligt belastede og de andre i risikogruppen sig ved flere vanskeligheder ved hjemkomsten.

Undersøgelsen mangler et relevant sammenligningsgrundlag. Derudover er der ikke lavet frafaldsanalyse. At der ikke er lavet frafalds- analyse er et problem, da en undersøgelse af Rona et al. (2004) af britisk militært personel viser, at militært personel med potentielt alvorlige psy- kiske sygdomme havde lavere svarprocent end resten af den undersøgte population. Det er derfor ikke muligt at vurdere den sande frekvens af psykiske symptomer blandt soldaterne i DANBAT 7 og 8.

Institut for Militærpsykologi (IMP) har – som nævnt ovenfor – siden 1997 stået for den såkaldte Opfølgingsundersøgelse, der rutine- mæssigt foretages af holdudsendt personel et halvt år efter hjemkomsten fra en international mission. Undersøgelsen giver således et øjebliksbille- de 6 måneder efter hjemkomst, som kan ændre sig over tid i både positiv og negativ retning. En del af spørgeskemaet vedrører forhold under udsendelse og efter hjemkomst samt belastningsreaktioner og oplevelser på tidspunktet omkring skemabesvarelsen. Formålet med IMP's under- søgelse er ikke at diagnosticere PTSD, men at identificere en risikogrup- pe, der kan udvikle eller lider af psykiske belastningsreaktioner. For at kunne diagnosticere PTSD er det nødvendigt at bruge internationalt validerede spørgeskemaer (se fx PCL; Blanchard et al., 1996).

IMP's undersøgelsesmetode er baseret på en spørgeskemaunder- søgelse om oplevelser under og efter udsendelsen. Der spørges om for- hold inddelt efter otte risikoskalaer: depression, arousal (dvs. vågenheds- tilstand), dissociation (dvs. et mentalt skift i bevidstheden, hvor sanseind- tryk eller minder, der er truende for den mentale balance, holdes borte fra bevidstheden), sociale relationer, aggression, undgåelsesadfærd, søvn- problemer og somatiske reaktioner. På baggrund af spørgeskemaet place- res en vis procentdel af respondenterne i en 'kritisk-score'-gruppe, som

vurderes at risikere at få psykiske mén. Bagefter gennemfører IMP en kvalitativ psykologisk vurdering, som inddeler risikogruppen i en højrisikogruppe og lavrisikogruppe. Over hele undersøgelsesperioden fra 1997 og frem til i dag bliver gennemsnitligt ca. halvdelen af risikogruppen vurderet til at have en høj risiko for at udvikle psykiske mén.

Hidtil har 8,8 pct. af respondenterne opnået kritisk score på en eller flere af i alt otte risikoskalaer i IMP's undersøgelse. 1-2 pct. tager imod behandlingstilbud i umiddelbar forlængelse af undersøgelsen, hvilket svarer til mellem 1 og 12 soldater per hold. Der er ikke lavet en systematisk frafaldsundersøgelse af de 30-35 pct., som ikke har svaret.

Erfaringen fra danske soldaterstudier er generelt, at der er stor variation over tid og fra hold til hold med hensyn til, hvor mange der bliver placeret i risikogruppen: fra knap 4 pct. til knap 17 pct. af dem, der har svaret. De danske opfølgingsundersøgelser vedrørende militært personale foretaget af IMP viser også hyppigere forekomst af psykiske belastninger hos kvinder end hos mænd, hvilket er på linje med undersøgelser af den generelle befolkning. Ligeledes i IMP-regi beskriver den nyligt afsluttede undersøgelse af udsendte på hold 7 til Afghanistan i 2009 (en del af det såkaldte USPER PSYK-projekt), at niveauet af PTSD-symptomer efter udsendelse ligger på godt 5 pct. Der har dog været et stort frafald i undersøgelsen på ca. 50 pct. (se Thomsen et al., 2010).

En partiel analyse baseret på IMP's opfølgingsundersøgelse findes i Christensen (2001), som undersøger de danske soldater udsendt med 'Stabilization Force in Bosnia and Herzegovina' (SFOR) hold nr. 4-7 6 måneder efter deres hjemkomst. I Christensens undersøgelse placeres 7 pct. af respondenterne i risikogruppen. Særligt begivenheder efter hjemkomst og sociale relationer efter hjemkomst er korrelerede med efterfølgende reaktioner, mens der kun er svag korrelation mellem nuværende reaktioner og kampstresseksposering. Ud fra disse korrelationer konkluderer forfatteren, at belastninger efter hjemkomst fra udsendelse i højere grad end oplevelser under selve udsendelsen er årsag til efterreaktioner.

Christensen (2001) noterer, at det ledelsesmæssige ansvar kan have afgørende betydning. En amerikansk undersøgelse konkluderer også, at ledelsesmæssige forhold har en klar indflydelse på soldaters mentale sundhed og velbefindende (Mental Health Advisory Team, 2006). Da SFOR-hold 5 i Christensens undersøgelse havde markant bedre sco-

rer end de andre hold i undersøgelsen, selv om det observerede antal traumatiske hændelser ikke var mindre end hos de andre hold, kan det derfor være relevant at få information om det ledelsesmæssige ansvar, eksempelvis via IMP's arbejdsklimaundersøgelse, så der i så fald kan tages højde for sådanne forhold i en empirisk undersøgelse.

I den forbindelse påpeger Christensen i en anden undersøgelse (Christensen, ingen dato), at der er forskelle i placering i risikogruppen på tværs af rang. Blandt 13.611 soldater, som havde svaret på spørgeskemaet i opfølgingsundersøgelsen, var 10,6 pct. af konstablerne placeret i risikogruppen, 6,1 pct. af befalingsmændene, og 3,7 pct. af officererne. Dette kan ifølge forfatteren skyldes forskelle i eksempelvis alder, erfaring og funktion. Forfatteren noterer også, at flere fra konstabelgruppen end øvrige soldatergrupper svarede ja på et spørgsmål om, hvorvidt de har oplevet ”pludselige ændringer i givne ordrer ret ofte eller næsten dagligt”. På den anden side svarer flere officerer end andre soldatergrupper ja til et spørgsmål om, at det ”stemmer slet ikke, at de fik støtte og opmuntring fra nærmeste overordnede”.

IMP kontakter alle, som bliver klassificeret i risikogruppen, undtagen dem, som har fravalgt at blive kontaktet. Ifølge IMP er det meget få soldater, som fravælger at blive kontaktet.

Over tid er der en tendens til, at procentdelen af respondenterne, som placeres i risikogruppen, stiger. Det kan skyldes flere årsager, fx at flere har traumatiske oplevelser, men mange andre faktorer spiller også ind.

Epidemiologiske studier, som bruger data fra udenlandske militære populationer, finder også en høj frekvens af symptomer på psykiske problemer: 22 pct. for britiske veteraner fra Falklandskrigen (O'Brien et al., 1991), 9 pct. for Vietnamveteraner, med en frekvens på 20 pct. for sårede (Helzer et al., 1987). Pitman et al. (1989) og O'Toole et al. (1999) finder, at frekvensen blandt Vietnamveteraner ligger mellem 20 pct. og 40 pct.

Hoge et al. (2004) vurderer det mentale helbred for soldater i det amerikanske militær, som har deltaget i kamphandlinger i Irak og Afghanistan. Data kommer fra en survey af fire amerikanske infanterienheder. En gruppe blev interviewet inden udsendelse til Irak, en gruppe blev interviewet efter udsendelse til Afghanistan, og to grupper blev interviewet efter udsendelse til Irak. Det fremgår, at det ikke er de samme enheder, som bliver brugt til før- og efter-sammenligningen, hvorfor

resultaterne må tolkes med forsigtighed. Forfatterne konkluderer på baggrund af deres undersøgelse, at der er en signifikant forøget risiko for mentale helbredsproblemer forbundet med udsendelse til kampområder.

STIGENDE KONTAKT MED SOCIALRÅDGIVERE OG PSYKOLOGER

En anden indikation på soldaternes sociale helbred kan ses i antal henvendelser til forsvarrets socialrådgiversystem. Forsvarsministeriet (2010) anfører, at i 2007, 2008 og 2009 var der henholdsvis 1.611, 1.319 og 1.475 henvendelser til forsvarrets socialrådgivere, hvoraf ca. to tredjedele var fra de ansatte selv, mens en tredjedel var fra deres pårørende. En opgørelse fra IMP viser, at der fra 1996 til medio september 2008 blev oprettet 2.952 nye journaler over soldater eller pårørende, som kom i psykologbehandling (en oprettet journal kan dække en soldat eller en pårørende, der har alt fra enkelte samtaler til længerevarende samtaleforløb). Tallene over nye journaler viser en kraftig stigning fra 2003 og frem, specielt i 2007 og 2008. I 2003 blev der oprettet 133 nye journaler, mens der i 2007 blev oprettet 654 nye journaler.

Hoge et al. (2006) finder, at udsendelse til kampområder medfører øget brug af tilbud om mental helbredsservice. Forfatterne sammenlignede forbruget af mental helbredsservice efter hjemkomst blandt alle amerikanske soldater udsendt til Irak, Afghanistan eller andre områder mellem maj 2003 og april 2004. De finder, at udsendelse til kampområder i Irak (som var det farligste kampområde for amerikanske soldater på det tidspunkt) var associeret med stort forbrug af tilbudt mental helbredsservice og med afsked fra militæret efter endt udsendelse, sammenlignet med andre udsendte grupper.

HYPPIGHED AF PTSD BLANDT HJEMVENDTE SOLDATER

For flertallet af dem, som får psykiske belastningsreaktioner efter voldsomme oplevelser, vil belastningsreaktionerne aftage over tid og til sidst forsvinde helt. Men for en stor gruppe udvikler belastningsreaktionerne sig til kroniske psykiske lidelser. Et studie af Atkinson et al. (2009) finder, at frekvensen af PTSD blandt amerikanske soldater udsendt til Irak og Afghanistan kan være helt op til 35 pct. Forfatterne kombinerer en dynamisk matematisk model med data for udsendelser og PTSD-diagnoser fra Irakkrigen, som de bruger til at estimere, at PTSD-frekvensen blandt veteraner fra Irakkrigen er omkring 35 pct. Den andel

er ca. dobbelt så høj som estimater fra surveydata. Den øgede frekvens kommer fra tidsforskellen mellem den PTSD-fremkaldende hændelse og manifesteringen af symptomerne og fra det faktum, at mange soldater bliver sendt ud flere gange.

Larson et al. (2008) finder, at sandsynligheden for at få en PTSD-diagnose er tre gange så stor blandt amerikanske marinesoldater, som har været udsendt til kampområder, sammenlignet med marinesoldater, som ikke har været udsendt til kampområder. Samtidig var akut stress og PTSD de eneste diagnosekategorier, i hvilke de udsendte til kampområder havde signifikant højere risiko for psykiske symptomer end dem, som ikke havde været udsendt.

En stor amerikansk undersøgelse (Hoge et al., 2006), baseret på data for alle amerikanske soldater udsendt til Afghanistan, Irak og andre steder mellem maj 2003 og april 2004 (en periode, hvor Irakkrigen for den amerikanske hær vedkommende var en mere voldelig konflikt end krigen i Afghanistan), fandt psykiske mén hos omkring 19 pct. af veteranerne fra Irak, hos 11,3 pct. af veteranerne fra Afghanistan og hos 8,5 pct. af veteraner fra andre konfliktområder. Forfatterne konkluderede, at der er signifikant højere risiko for psykiske mén ved udsendelse til konfliktområder.

Den amerikanske regerings Department of Veterans Affairs konkluderer, at PTSD i løbet af veteranernes liv vil optræde hos:

- omkring 11-20 pct. af veteranerne fra krigen i Irak (2003-) og Afghanistan.
- omkring 10 pct. af veteranerne fra Golfkrigen (1990/91).
- omkring 30 pct. af veteranerne fra Vietnamkrigen.

På ethvert givet tidspunkt er PTSD-frekvensen ca. halvdelen af disse tal.

Der er ikke en generel konsensus om sammenhængen mellem udsendelse og frekvensen af psykiske symptomer. Generelt er der også stor variation i den procentvise forekomst af psykiske mén på tværs af studier. For eksempel fandt Engelhard et al. (2007), at der ikke var signifikante forskelle i hyppigheden af PTSD hos hollandske FN-fredsstyrkeenheder, som har været udsendt, sammenlignet med enheder, som endnu ikke har været udsendt. Der var dog en effekt af kampstresseksponering på et lille mindretal af soldaterne. Dette fund tager forfatterne

som en indikation for, at der ikke er nogen negative psykiske helbredseffekter af udsendelse i sig selv.

Selv om der ikke er konsensus om, hvilken effekt udsendelse i sig selv har på PTSD-diagnoser efter hjemkomst, så synes der at være konsensus om, at kampstressbelastninger har en klar effekt på PTSD-diagnoser efter hjemkomst. Dohrenwend et al. (2006) dokumenterer, at der er en meget stærk sammenhæng mellem graden af kampstressbelastninger og klinisk diagnosticeret PTSD for veteraner fra Vietnamkrigen.

Det har ikke været muligt at finde danske undersøgelser af, hvor mange danske soldater der udvikler PTSD efter hjemkomst. Ifølge Rigshospitalets Krise- og Katastrofeopsykiatrisk Center er der stort set ingen dansk forskning vedrørende soldater, som efter udsendelse får PTSD (Garbøl, 2010). Dette er ærgerligt, da der kan være særlige forhold gældende for danske soldater. For eksempel kan det være vigtigt for frekvensen af psykiske symptomer hos udsendte soldater, at amerikanske soldater generelt er udsendt 1 år ad gangen, mens de danske udsendelser er et halvt år. Denne forskel er en af flere mulige forklaringer på den relativt højere målte frekvens af psykiske problemer hos amerikanske soldater. Men som indikeret ovenfor findes der også andre mulige årsager til forskelle i PTSD-frekvens: soldaternes kampstresseksponering, udsendelsesfrekvens, soldaternes initiale mentale ressourcer osv.

Nogle undersøgelser kigger på konsekvenser for henholdsvis sårede og ikke-sårede. For eksempel fandt studiet af Helzer et al. (1987), som blev refereret ovenfor, at mens 9 pct. af Vietnamveteranerne i deres undersøgelse havde psykiske symptomer, så var frekvensen blandt de sårede Vietnamveteraner 20 pct. Ismail et al. (2002) bruger data fra en spørgeskemaundersøgelse til at sammenligne frekvensen af psykiske symptomer hos veteraner fra Golfkrigen, som havde pådraget sig et fysisk handicap under krigen, med frekvensen af psykiske symptomer hos soldater, som ikke havde pådraget sig fysiske skader. De finder, at de fleste psykiske symptomer var 2 til 10 gange så hyppigt forekommende hos skadede veteraner, som de var hos veteraner uden fysiske skader fra krigen. De fysisk skadede veteraner havde således signifikant højere risiko for at udvise depressive symptomer, angstsymptomer, somatiske symptomer og søvnforstyrrelsessymptomer som veteranerne uden fysiske skader.

Der kan også være forskelle på de stressreaktioner, soldater, der har meldt sig frivilligt til tjeneste, og reservister oplever. Larson et al.

(2008) påpeger, at soldater i aktiv tjeneste har mindre risiko for at få stressreaktioner grundet kamphandlinger end soldater af reserven. Browne et al. (2007) konkluderer også, at reservister i det britiske militær har større risiko for at udvikle psykiske problemer efter udsendelse sammenlignet med de almindelige soldater. En af årsagerne kan være, at soldater i aktiv tjeneste har mere tid til at forberede sig på, at de skal udsendes. Eksempelvis ved soldaterne i Hærens Stående Reaktionsstyrke, at de kan blive indkaldt til udsendelse, men en udsendelse vil stadig være mere pludselig for disse soldater end for dem, som kommer direkte fra hærens reaktionsstyrkeuddannelse HRU.

DET GENERELLE NIVEAU AF PTSD I BEFOLKNINGEN

PTSD kan skyldes mange andre ting end oplevelser i en krigszone, fx oplevelser af arbejdsulykker og naturkatastrofer. Derfor optræder PTSD også med en vis hyppighed i den generelle befolkning i ethvert land. Hyppigheden af PTSD i den generelle befolkning i USA er estimeret til at ligge mellem 1 og 10 pct. (Jolly, 2000). Forskelle i diagnosticeringsværktøj eller metodedesign forklarer hovedparten af variationen i resultaterne på tværs af studier. PTSD Foreningen i Danmark antager, at der under almindelige omstændigheder til enhver tid er ca. 1 pct. af den danske befolkning, der lider af PTSD.

Studier af PTSD i den generelle befolkning viser højere frekvens af PTSD hos kvinder end hos mænd, selv om mænd rapporterer højere antal eksponeringer mod symptomfremkaldende faktorer. Ifølge PTSD Foreningen i Danmark vil 5 pct. af alle danske mænd og 10 pct. af alle danske kvinder i deres levetid udvikle PTSD. Heraf udvikler omkring 20 pct. kronisk PTSD. Disse tal er på linje med amerikanske tal (se hjemmesiden for Department of Veterans Affairs).

Ifølge PTSD Foreningen i Danmark er kvinder, der har været udsat for traumatiske begivenheder, mere end fire gange så tilbøjelige til at udvikle PTSD, som mænd er. Kvinder har også en større tendens til at udvikle en mere kronisk form for PTSD.

4.5 OPSAMLING

Selv om de danske soldater, der udsendes til internationale militære missioner, risikerer at opleve voldsomme hændelser, så kommer langt flertallet af de udsendte hjem med overvejende positive indtryk.

Det er vigtigt at være opmærksom på forskellen mellem udvisning af symptomer på psykiske belastningsreaktioner og egentlige psykiatriske diagnoser. Diagnosticering af psykisk sygdom som følge af voldsomme oplevelser i krigszoner er et kontroversielt område og har været det længe. Den mest omtalte psykiatriske diagnose om end langt fra den oftest forekommende, nemlig posttraumatisk stress, PTSD, er således stadig ikke universelt accepteret blandt fagfolk. Den nyere 'Minimal Traumatic Brain Injury' (MTBI-diagnose) er også stærkt omdiskuteret, men synes at vinde mere og mere indpas.

Den estimerede frekvens af psykiske symptomer varierer en del på tværs af studier. I Institut for Militærpsykologis opfølgingsundersøgelse af hjemvendte danske soldater, som har været foretaget af hvert enkelt udsendt hold til Balkan, Irak og Afghanistan siden 1997, har den estimerede frekvens af psykiske symptomer ligget på mellem 4 og 17 pct. med en samlet frekvens på tværs af alle hold på 8,8 pct. Dette er generelt lidt lavere end de estimerede frekvenser i britiske og amerikanske studier.

Et væsentligt problem i forbindelse med fastsættelse af frekvensen af psykiske symptomer blandt danske soldater har været, at det på grund af manglende systematisk frafaldsanalyse ikke er muligt at vurdere den sande frekvens på basis af IMP's spørgeskemaundersøgelse. Frekvenserne af psykiske symptomer er baseret på data indsamlet via selvrapportering, hvilket kan introducere fejlkilder, såsom at nogle måske ikke vil rapportere, at de døjer med psykiske problemer. En frafaldsanalyse er meget vigtig for at undersøge, om det er grupper med særlige karakteristika (fx særligt psykisk belastede), som ikke har svaret på spørgeskemaet. Frafaldsanalysen kan laves ved at sammenligne registerdata på relevante oplysninger, fx om brug af medicin, mellem gruppen af soldater, der har svaret på spørgeskemaet, og gruppen, der ikke har svaret.

Data fra tidligere udsendte hold, fra både forsvaret og IMP, koblet med oplysninger fra Danmarks Statistik vil gøre det muligt at lave en systematisk frafaldsanalyse og undersøgelse af sundhed og social profil

for dem, der ikke har svaret. En eventuel systematisk forskel vil have stor betydning for de konklusioner, som det er muligt at drage ud fra data fra Institut for Militærpsykologis spørgeskemaundersøgelser.

Selv om der er usikkerhed om sammenhængen mellem udsendelse i sig selv og PTSD, så synes der at være en klar sammenhæng mellem kampstressbelastninger og PTSD. Dohrenwend et al. (2006) dokumenterer, at der er en meget stærk sammenhæng mellem graden af kampstressbelastninger og klinisk diagnosticeret PTSD for veteraner fra Vietnamkrigen. Disse forskere dokumenterer også, at der er meget godt sammenfald mellem hjemvendte soldaters subjektive vurderinger af graden af kampstress, som de var udsat for, og dokumenterbare objektive målinger af de kampstressbelastninger, som disse soldater var udsat for.

Rona et al (2009) finder også, at det fænomen, som har den højeste korrelation med PTSD, er trauma. Disse forskere har brugt data om britiske soldater til at undersøge, om risikoen for at udvikle PTSD mest afhæng af den psykiske tilstand inden udsendelsen eller af oplevelserne under krigsdeltagelsen. Deres konklusion er, at der findes en nær sammenhæng mellem oplevelserne under krigen og risikoen for at få PTSD.

For effektanalysen i Delprojekt 4 er det en stor fordel, at IMP-undersøgelsen også indeholder information om, hvorvidt soldaterne har oplevet kamphandlinger, er blevet såret, har set kammerater blive såret, har set mishandling af civilbefolkning osv. Disse informationer fra IMP-data vil gøre det muligt at undersøge en hypotese om, at kampstress medfører symptomer på psykiske belastningsreaktioner, hvilket igen medfører sociale problemer for soldaten efterfølgende. Derudover kan vi undersøge, om der er sammenhæng mellem antal udsendelser og psykisk belastning, og om belastninger er forskellige mellem forskellige grupper af soldater, fx fra hærens stående reaktionsstyrke (SRS), hærens reaktionsstyrkeuddannelse (HRU), den Danske Internationale Brigade (DIB), konstabelgruppen og befalingsmandsgruppen.

PTSD Foreningen i Danmark påpeger, at der under almindelige omstændigheder til enhver tid er ca. 1 pct. af den danske befolkning, som pga. forskellige årsager, fx oplevelser af arbejdsulykker og naturkatastrofer, lider af PTSD. Dette er på linje med den vurderede hyppighed i de andre lande, fx USA, som vi har fundet det relevant at sammenligne erfaringerne fra Danmark med. Der findes ikke tal for frekvensen af diagnosticeret PTSD blandt hjemvendte danske soldater. For at få en indikation for omfanget af problemet kan man notere sig, at 10-20 pct. af

amerikanske veteraner fra krigene i Irak (2003-) og Afghanistan (2001-) vurderes på et eller andet tidspunkt i deres liv at opfylde de kliniske krav for en PTSD-diagnose. Det vurderes, at 5-10 pct. af veteranerne på ethvert givet tidspunkt vil have PTSD. Sundhedsstyrelsen (2010) henviser til et estimat for hyppigheden af PTSD blandt de danske udsendte på 5-10 pct., svarende til ca. 1.300-2.600 personer i alt.

EFTER HJEMKOMSTEN 2 – LANGVARIGE KONSEKVENSER AF UDSENDELSE

5.1 INDLEDNING

Militærtjeneste og udsendelse til internationale militære operationer har ligesom andre skelsættende begivenheder i livet stor tilbøjelighed til at påvirke adfærden senere hen i livet. De placerer individet i en ny social kontekst med nye roller og pligter, som kan føre til grundlæggende ændringer i personens liv, alt efter hvordan individet reagerer på den nye sociale kontekst.

Faglitteraturen har undersøgt indvirkningen af militærtjeneste på forskellige udfaldsmål med hensyn til personens liv senere hen. Dette kapitel sammenfatter nogle studier af konsekvenser for udsendte soldater af de direkte påvirkninger under udsendelse. Generelt gælder det for alle disse forhold, at det er muligt at argumentere for både positive og negative indvirkninger af udsendelse. Hvilke hypoteser, som i hvert enkelt tilfælde har størst praktisk relevans, bliver derfor i sidste ende et empirisk spørgsmål, som må undersøges med gode data og fornuftigt implementerede effektanalyser.

Afsnit 5.2 diskuterer undersøgelser af soldaternes dødelighed, altså hvorvidt soldaterne er disponeret for en statistisk set for tidlig død. Det drejer sig om, hvorvidt soldater har højere selvmordsfrekvenser end andre sammenlignelige grupper på grund af de psykiske mén, som de har

pådraget sig under udsendelse, og om de har lavere forventet levealder på grund af større sandsynlighed for at dø i ulykker eller af sygdomme.

Misbrug af rusmidler blandt soldater diskuteres i afsnit 5.3. Det har ikke været muligt at finde megen litteratur, som undersøger dette område. I forhold til misbrug af rusmidler blandt hjemvendte soldater findes der, så vidt vi ved, ikke nogen danske undersøgelser overhovedet. Den eneste udenlandske undersøgelse, som vi har fundet, påpeger negative konsekvenser af udsendelse for misbrug af rusmidler, specielt blandt hjemvendte soldater med psykiske belastningsreaktioner.

Hjemvendte soldaters familieforhold, såsom skilsmisserater og påvirkninger på soldaternes børn, både af selve udsendelsen og de mulige belastningsreaktioner, som soldaten kommer hjem med, diskuteres vi i afsnit 5.4. Både udsendelse, og derved separation fra familien i en længere periode, i sig selv og de oplevelser, som soldaten kommer hjem med, kan have betydning for soldaternes parforhold.

Afsnit 5.5 diskuterer soldaternes arbejdsmarkedsforhold efter hjemkomst. På den ene side kan militærtjeneste åbne muligheder for at komme væk fra underprivilegerede miljøer ved at tilbyde fx jobtræning og uddannelsesmuligheder. Der kan også være andre positive effekter, blandt andet lønforhold, som påvirkes positivt af de arbejdsmarkedsrelevante kompetencer, som soldaterne kommer hjem med, såsom holdfølelse og samarbejdsevner. På den anden side kan psykiske belastningsreaktioner gøre det svært for en hjemvendt soldat at varetage et civilt job. Derudover kan det være en ulempe i forhold til at klare sig i konkurrencen på arbejdsmarkedet om de gode job, at soldaten har været væk fra det civile arbejdsmarked i en længere periode, specielt hvis det er på et tidspunkt i livet, hvor de fleste andre opbygger kompetencer på det civile arbejdsmarked.

Mulighederne for, at soldaten har en ændret adfærd i forhold til vold og kriminalitet generelt efter hjemkomst, diskuteres vi i afsnit 5.6. Træning i krig og udsættelse for kamphandlinger kan medføre psykiske og adfærdsmæssige problemer som fx kriminalitet eller vold mod samlevs partnere. Dette kan fx ske, fordi udsættelse for kamphandlinger giver direkte psykiske mén, som giver adfærdsmæssige problemer, eller fordi soldaterne gennem rollen som kriger lærer, at vold er en acceptabel måde at håndtere konflikter på, en opfattelse, som de ikke klarer at lægge fra sig, når de træder ud af rollen som krigere. På den anden side kan træningen som soldat og udsendelsen have lært soldaten disciplin og respekt

for voldsudøvelse, som gør dem mindre tilbøjelige til at udøve vold eller anden kriminalitet. Igen er det et empirisk spørgsmål, hvilke mekanismer der har den stærkeste effekt.

5.2 DØDELIGHED – SELVMORD OG ULYKKER

Vedrørende dødelighed er det relevante spørgsmål, om soldater dør tidligere end befolkningen generelt. Når vi ser på gruppen af soldater, er det interessant, at ud fra de fysiske og intelligensmæssige undersøgelser ved Forsvarets Rekruttering bliver kun 50 pct. af en kohorte af unge mænd i Danmark klassificeret som egnede til militærtjeneste. Det indikerer, at soldater har et bedre helbred end andre unge mænd og i særdeleshed bedre end den generelle befolkning.

Hansen-Schwartz et al. (2002) kigger på frekvensen af selvmord blandt danske soldater, som deltog i FN-missioner sanktioneret af FN i 1990'erne. Data blev indhentet for 3.859 soldater, som var aktive i perioden fra 1995 til 1997, med information om de relevante enheder og typen af mission, som enheden havde været på. Listen blev sammenlignet med det danske selvmordregister, etableret af Center for Selvmordsforskning. Forfatterne kiggede på antallet af selvmord blandt soldater i perioden og sammenlignede med en matchende gruppe fra den generelle befolkning med hensyn til alder og køn. For at sammenligningen skal give et rigtigt billede, må antallet af selvmord i den relevante undergruppe fra den generelle befolkning ikke inkludere selvmord fra soldaterne, som er en del af undergruppen. Hvorvidt der er taget højde for dette forhold, fremgår ikke af studiet. Forfatterne konkluderer, at der ikke er højere selvmordsfrekvens blandt soldater end blandt andre mænd i samme aldersgruppe. Dette er ikke en optimal sammenligningsgruppe, som ideelt set burde bestå af andre unge mænd fra forsvaret, som ikke deltog i FN-missioner.

Analysemetoden i Hansen-Schwartz et al.'s artikel giver ikke mulighed for at vurdere, om det er oplevelser under udsendelse, som er skyld i selvmordene. Til dette formål burde kontrolgruppen ideelt set bestå af soldater, som kommer ud i det civile liv efter endt militærtjeneste uden at have været udsendt. På den anden side er det sandsynligvis personer med særlige karakteristika, som melder sig til international militærtjeneste. Givet de udvælgelsesprocesser, som soldater gennemgår, kan

det forventes, at de er stærkere psykisk end grupper i den generelle befolkning med samme sammensætning med hensyn til alder og køn. Hvis frekvensen af selvmord er højere blandt soldaterne, så kan den højere frekvens derfor plausibelt blive henført til udsættelsen for traumatiske hændelser under udsendelse givet, at den største forskel mellem grupperne, ud over at soldaterne er stærkere psykisk, er sandsynligheden for udsættelse for traumatiske hændelser under udsendelse.

Storm et al. (2006) har undersøgt risikoen for kræft hos danske soldater udsendt til krigen på Balkan. Specielt interessant er risikoen for leukæmi, som i udenlandske studier af udsendte soldater har været sat i forbindelse med omgangen med ammunition beriget med uran. Data blev brugt fra militærpersonale, hvor 13.552 mænd og 460 kvinder, som ikke havde været diagnosticeret med kræft inden deres første udsendelse til Balkan i perioden januar 1992 til december 2001, blev fulgt indtil december 2002. Der blev fundet 96 tilfælde af kræft hos 84 mænd og 12 kvinder. Kun hyppigheden af benkræft hos mænd, som var fire tilfælde, var over forventning. Forfatterne konkluderer, at tidligere studier, som finder øget risiko for leukæmi og testikelkræft blandt udsendte soldater til Balkan, ikke finder støtte i deres undersøgelse. Det skal dog bemærkes, at opfølgingsperioden efter hjemkomst for manges vedkommende var ret kort, hvilket kan være en årsag til, at der ikke blev fundet flere tilfælde af kræft.

Conley og Heerwig (2009) motiverer deres studie af dødelighed blandt soldater med, at militære kamphandlinger er blevet associeret med forhøjet forekomst af fysisk og psykisk sygdom, og at det har betydelige konsekvenser for dødeligheden blandt soldaterveteraner ud over den umiddelbare direkte risiko for skade og død som følge af kamphandlinger. De sammenligner deres resultater med Hearst et al. (1986), som fandt, at mænd i Californien og Pennsylvania, som var værnepligtige under Vietnamkrigen, havde signifikant højere dødelighed end mænd, som ikke var værnepligtige. Årsagerne til den højere dødelighed var særlig selvmord og færdselsulykker. På den anden side påpeger Conley og Heerwig (2009), at i modsætning til resultaterne i Hearst et al. (1986) finder de ikke beviser for en vedvarende effekt på tidlig dødelighed af at have været værnepligtig under Vietnamkrigen.

5.3 MISBRUG AF ALKOHOL OG ANDRE RUSMIDLER

Vi ved ikke, om hjemvendte danske soldater har forøget risiko for at udvikle et misbrug af alkohol eller andre rusmidler, men Jacobson et al. (2008) finder, at amerikanske soldater, som havde været involveret i kamphandlinger, havde større forbrug af alkohol end både udsendte soldater, som ikke havde været involveret i kamphandlinger, og militærpersonale, som ikke havde været udsendt. De udsendte soldater, som havde været involveret i kamphandlinger, havde forøget risiko for begyndelse på perioder med stort alkoholforbrug. Samtidig blev det konstateret, at soldater med PTSD og depression havde højere risiko for at starte et alkoholforbrug og at have kontinuerlige problemer relateret til brug af alkohol.

Jørgensen (1999) har undersøgt danske værnepligtiges cannabisbrug i værnepligtstiden. Urinprøver fra fem forskellige værnepligtshold blev undersøgt på tre forskellige tidspunkter, og der blev gennemført en anonym spørgeskemaundersøgelse. Der blev påvist – ved henholdsvis indkaldelsen, midtvejs og ved hjemsendelsen – 6,4 pct. positive cannabisprøver, 4,2 pct. positive cannabisprøver og 4,7 pct. positive cannabisprøver. I alt afleverede 356 alle tre urinprøver, heraf havde 5,9 pct. en eller flere positive urinprøver. 2,0 pct. havde cannabisrester i alle tre prøver. 56 pct. angav tidligere brug af cannabis, 25 pct. brugte fortsat cannabis, og 4 pct. brugte det dagligt eller ugentligt. 15 pct. havde prøvet andre rusmiddelformer, og 13 pct. mente, at de eller deres kammerater havde ændret deres forbrug under værnepligten. Forfatteren vurderer, at prævalensfundene ikke giver holdepunkter for at konkludere, at der sker ændringer i brug af cannabis under indkaldelsen. I forhold til tidligere undersøgelser var der dog tegn på en stigning i afprøvning af andre rusmiddelformer. Det er uklart, om de værnepligtiges adfærd var anderledes, end hvad man ville have fundet hos en sammenlignelig gruppe af unge, som ikke aftjente værnepligt.

Som en indikation på, hvad en ændring i politik på området kan ventes at medføre, så nævner Jørgensens artikel, at den i 1980'erne indførte 'nul tolerance'-politik i det amerikanske forsvar bevirkede en dramatisk reduktion af rusmiddelbruget. Der er også en 'nul tolerance'-politik i det danske forsvar, men det er uvist, præcist hvad det indebærer, og hvilken indflydelse denne politik har på alkoholforbruget hos militært personel.

Jørgensen (1999) påpeger, at forsvaret i 1991 nedsatte en arbejdsgruppe for at vurdere omfanget af brug af hash og eventuelt andre stoffer på hærens tjenestesteder, og at arbejdsgruppen konkluderede, at forbrugsmønstret også var det samme som blandt jævnaldrende i den øvrige befolkning.

Den tidligere omtalte USPER-undersøgelse fra IMP (Thomsen et al., 2010) rapporterer om soldaternes forbrug af alkohol og hash før og efter udsendelse. Der er ca. 5 pct. af soldaterne, som har et alkoholforbrug over det anbefalede niveau. Denne andel ligger stabilt før og efter udsendelse. Andelen af soldater, som ryger hash, stiger fra 4 pct. før til 6,6 pct. efter udsendelse.

5.4 UDSENDELSENS BETYDNING FOR FAMILIEFORHOLD (ÆGTEFÆLLE/SAMLEVER OG BØRN)

Forskningslitteraturen fokuserer blandt andet på, hvilken betydning udsendelser har for familien til den udsendte, når denne vender hjem med psykiske belastningsreaktioner. Figley (1983) indførte begrebet *secondary traumatization*, som dækker over, at ægtefæller og børn selv kan blive traumatiseret af deres nærmeste – typisk deres mands eller fars – traumatiske oplevelser under udsendelser til krig.

Galovski og Lyons (2004) diskuterer flere forskellige studier fra forskellige lande, som peger på, at ægtefæller/samlevende til tidligere udsendte med psykiske problemer (især PTSD) selv får en række psykiske problemer. Det kan vise sig i form af, at ægtefællen oplever angst, ensomhed eller depression, efter den udsendte er kommet hjem. Men samtidig skal man være opmærksom på flere forhold, som kan tænkes at være afgørende for, hvordan ægtefællen bliver påvirket.

Et ældre amerikansk studie (McCubin et al. 1975) samt et mere nutidigt israelsk studie af Waysman et al. (1993) påpeger, at kvaliteten af forholdet/ægteskabet inden udsendelse, konens relation til egne forældre samt forhold som fx den finansielle situation under udsendelsen også er afgørende. Det vil sige forhold, som ikke umiddelbart er knyttet til udsendelsen, men som alligevel påvirker oplevelsen af udsendelsen.

Ud over ægtefællen kan børnene også få det svært som følge af deres fars udsendelse. Davidson og Meller (2001) påpeger på baggrund af et studie af australske Vietnamveteraner, at især når faren udvikler

PTSD, kan børnene opleve familien som værende dysfunktionel. De indikerer, at det kan være, at det i højere grad er PTSD end selve udsendelsen, som gør det svært for børnene. Galovski og Lyons (2004) finder, at børn af mandlige krigsveteraner udviser flere og kraftigere adfærdsvanskeligheder. Ruscio et al. (2002) peger på, at det især er den følelsesmæssige lammelse, som nogle hjemvendte amerikanske med PTSD oplever, der gør det svært for faren at interagere med sine børn på en meningsfuld og deltagende måde.

Angrist og Johnson (2000) undersøgte ligeledes Golfkrigens påvirkning af de udsendte amerikanske soldaters skilsmisserater, ægtefællens indtjening samt børnenes funktionsnedsættelse. Som kontrolgruppe brugte studiet soldater med sammenlignelige karakteristika med hensyn til eksempelvis alder, som ikke var udsendt under krigen. Påvirkningen var forskellig alt afhængig af den udsendtes køn. Når den udsendte var en mand, faldt ægtefællens indtjening. Når den udsendte var en kvinde, steg skilsmisseraten. Der var ikke umiddelbart nogen effekter på børnenes funktionsevne som følge af udsendelse af en forælder, hvilket kan virke overraskende. Forfatterne nævner, at familierne til udsendte i USA får forskellige servicetilbud, og langt de fleste opretholder indkomstniveauet, mens udsendelsen står på, således at mange af de praktiske forhold afhjælpes. Derudover er undersøgelsens mål for børnenes funktionsevne måske ikke fyldestgørende.

Lyle (2006) ser blandt andet på de uddannelsesmæssige præstationer af børn af udsendte amerikanske soldater. Gennemsnitligt scorer børn af udsendte lidt lavere på deres eksamensprøver. Specielt er resultaterne dårligere for børn af enlige forældre, børn, hvis mor er udsendt, samt børn af forældre med dårligere evner. Korrelationen af dårlige eksamensresultater med de enkelte socioøkonomiske markører kan dog ikke tolkes som kausale effekter, da der også er sammenhæng mellem de socioøkonomiske markører, hvorfor deres indflydelse ikke kan isoleres uden mere detaljerede statistiske analyser. For eksempel kan korrelation mellem IQ og civilstatus gøre det svært at skelne imellem, om det er en forælders dårligere akademiske evner eller deres civilstatus, som er årsag til, at børnene klarer sig værre i skolen end andre børn.

Dekel og Goldblatt's (2008) studie er et survey af artikler om *secondary traumatization* mellem forældre og deres børn. De fleste studier af *secondary traumatization* er foretaget med udgangspunkt i veteraner fra Vietnamkrigen og deres børn. Helt overordnet viser denne gennemgang,

at hovedparten af litteraturen finder, at jo større traumatisering faren har oplevet, jo større lidelser får børnene. Og børnenes lidelser forstærkes, hvis faren lider af PTSD, eller hvis han tyr til vold over for børnene. Børnenes problemer kan vise sig som spiseforstyrrelser, adfærdsproblemer i skolen eller lignende. Det skal dog nævnes, at nogle studier, fx Westerink og Giarratano (1999), ikke fandt disse konkrete følelsesmæssige problemer blandt veteranernes børn. I stedet fandt de indikationer på mindre velfungerende familier.

I Danmark viser Institut for Militærpsykologis undersøgelse af hjemvendte soldater fra Kosovo og Afghanistan (en del af USPER PSYK-projektet, se Hommelgaard et al., 2010), at partnere, der har børn med en, der er udsendt til Afghanistan eller Kosovo har større bekymring end de partnere, der ikke har børn med en udsendt.

Litteraturen omhandlende vold mod ægtefælle/samlever, også kaldet *Intimate Partner Violence* (IPV), sammenfattes af Marshall et al. (2005). De anfører flere studier, som angiver et højere niveau af partnervold blandt soldater i aktiv tjeneste i forhold til demografisk sammenlignelige grupper i den civile befolkning. De nævner også studier af partnervold blandt veteraner, fx et studie af Jordan et al. (1992), hvor forskerne fandt, at 13,5 pct. af amerikanske krigsveteraner uden PTSD udøvede vold mod ægtefælle/samlever over en periode på 1 år, mens 33 pct. af veteraner med PTSD udøvede vold mod ægtefælle/samlever. Ud over PTSD synes omfanget af vold mod ægtefælle/samlever også at være positivt korreleret med længden af udsendelsesperioden. Det vil sige jo længere udsendelse, jo mere udøvelse af partnervold efter hjemkomst. Galovski og Lyons (2004) konkluderer i en oversigtsartikel, at det er PTSD snarere end kampstresseksposering i sig selv, som er associeret med forøget aggressiv adfærd blandt udsendte soldater. Deres resultater bør dog ikke tolkes som kausale effekter, da der i studiet er problemer med manglende kontrolgrupper, og der kan endvidere være problemer med deres metoder, der bygger på selvudvælgelse.

5.5 ARBEJDSMARKEDSFORHOLD

Vi har ikke fundet nogen udenlandske studier af, hvilken betydning udsendelse på sigt har for jobsituation og lønforhold. De studier, der findes, er alle amerikanske, fx Angrist (1990, 1998), Browning et al (1973),

Teachman (1996) og Angrist og Chen (2008). Studierne omhandler effekten på personens efterfølgende arbejdsmarkedsforhold af at være i militæret i en tidsperiode i stedet for at være på det civile arbejdsmarked. På den ene side mister personen arbejds erfaring fra det civile arbejdsmarked, hvilket trækker ned i forhold til jobsituation og løn. På den anden side er erfaring og mulig uddannelse fra militæret et plus i forhold til arbejdsmarkedet, hvilket trækker op i forhold til jobsituation og løn. Det kan være svært at sige noget nøjagtigt om nettoeffekten, men Bouffard (2003) rapporterer, at Angrist og Krueger (1994) og Cohen et al. (1995) finder, at amerikanske soldater, som var i militærtjeneste både under Vietnamkrigen og i perioden efter, at værnepligten blev afskaffet, havde lavere uddannelse, lavere indtægt og højere risiko for at være arbejdsløse end personer i det civile, som aldrig havde været i militærtjeneste.

Da der er mange uobserverbare faktorer, som man ikke kan kontrollere for i disse studier, er det dog ikke nødvendigvis udsendelse som sådan, man får målt effekterne af. Vi må derfor konkludere, at så vidt vi kan vurdere litteraturen, så ved man ikke, hvad konsekvensen af udsendelse er på løn.

5.6 KRIMINALITET

Litteraturen har undersøgt effekten af militærtjeneste og udsendelse på militære missioner på en række udfald senere hen i den udsendtes liv. Men når det kommer til forbindelsen mellem militærtjeneste og kriminalitet, er der ikke mange tilgængelige forskningsresultater.

Kriminel adfærd efter udsendelse, korrigeret for kriminel adfærd før udsendelse, kan være resultatet af udsendelsen. En indikation på dette er, at hovedresultatet i et ældre studie af Archer & Gartner (1976) var, at de fleste lande oplevede store forøgelser i kriminel aktivitet efter en krig.

Bouffard (2003) fremhæver på baggrund af et amerikansk studie, at en målt ændring i kriminel adfærd ikke behøver at være en kausal effekt, men kan være resultat af militærets udvælgelse af personer til militærtjeneste, som har særlig høj eller lav tilbøjelighed til kriminalitet. På den ene side kan militærtjeneste se ud til at være forbundet med lav kriminalitet, fordi individer med kriminelle tilbøjeligheder bliver fravalgt af militæret. På den anden side kan militæret netop udvælge personer

med aggressiv adfærd, fordi disse personer anses for at være de bedste soldater. Der er mange af de udsendte soldaters personlige karakteristika såsom aggressivitet, som vi ikke kan observere, når vi skal analysere konsekvenserne af udsendelse. Vi må derfor nøjes med observerbare socioøkonomiske variable, kriminalitetsregisterdata og andre sociale markører, som er tilgængelige i registerdata.

I en amerikansk undersøgelse, hvor to årgange af mænd, som opfyldte kriterierne for at blive udvalgt til værnepligt under Vietnamkrigen, bliver fulgt i op til 12 år, prøver Bouffard (2003) at finde sammenhængen mellem militærtjeneste og kriminal adfærd. Specielt prøver hun at finde ud af, om militærtjeneste kan hjælpe personer med tidligere dårlig eller endda kriminel adfærd med at få indlært mere konstruktiv adfærd, eller om militæret er en 'voldsskole', hvor værdier som maskulinitet og aggression bliver indprintet i soldaterne.

Hun bruger paneldata og statistiske metoder udviklet til analyse af disse til at kontrollere for tidsinvariante uobserverbare faktorer i en analyse, hvor ændringen i antal officielt noterede kontakter med politiet bruges som udfaldsmål. Hendes resultater peger på, at militærtjeneste reducerer senere kriminel adfærd i almindelighed og måske vold i særdeleshed. Disse konklusioner kan dog kun anses som foreløbige på grund af databegrænsninger. Hun kan således ikke fastlægge den mekanisme, som er årsag til den reduktion i kriminel adfærd, som tillægges militærtjeneste. Hendes data kan ikke skelne mellem, om personerne var i Vietnam og var udsat for kamphandlinger, eller om de var stationeret hjemme i USA under hele værnepligtsperioden. Endvidere er der ikke megen information tilgængelig i hendes data vedrørende personernes militære karriere, såsom løn og uddannelse modtaget i militærtjenesten, rang, specialfunktion, værn – som værnepligten blev aftjent i – eller andre faktorer.

At der kræves så detaljeret kendskab til soldaternes karakteristika for at kunne bestemme effekten af udsendelse på graden af kriminel adfærd viser, hvor vigtigt det er, at vi får danske data vedrørende omstændighederne omkring udsendelser. Vedrørende danske data om graden af kampstresseksposering så vil disse formentlig kunne opnås fra IMP's spørgeskema.

Andre studier har fokuseret mere på sammenhængen mellem kriminalitet og PTSD. Et eksempel er Shaw et al. (1987), som sammenligner en gruppe amerikanske fængslede Vietnamveteraner fra staten

Iowa med en anden gruppe Vietnamveteraner fra samme lokalområde. Shaw et al. finder, at selv om udsættelse for kamphandlinger kan resultere i aggressive tendenser, så har PTSD ikke nogen kausal effekt på kriminel adfærd.

5.7 OPSAMLING

Forskningslitteraturen finder ikke grundlag for at konkludere, at dødeligheden hos danske soldater efter hjemkomst er højere end hos sammenlignelige befolkningsgrupper, hverken på grund af selvmord eller på grund af ulykker. Der er dog flere problemer med de metoder, som bliver benyttet i analyserne af disse forhold, så disse konklusioner bør opfattes som foreløbige.

Amerikanske soldater, som har været involveret i kamphandlinger, har ifølge en undersøgelse fra 2008 større forbrug af alkohol end både udsendte soldater, som ikke har været involveret i kamphandlinger, og militærpersonale, som ikke har været udsendt. Vedrørende stofmisbrug vurderer forfatterne af en dansk undersøgelse fra 1988, dvs. før den danske militære indsats i Irak og Afghanistan, at omfanget af brug af hash og eventuelt andre stoffer hos værnepligtige på den danske hærs tjenestesteder er omtrent det samme som blandt jævnaldrende i den øvrige befolkning.

Et amerikansk studie fra 2000 påviser, at skilsmisseraten blandt udsendte soldater kun steg, når den udsendte var en kvinde. Vi vil muligvis kunne undersøge sammenhængen mellem udsendelse og hyppighed af skilsmisse blandt danske soldater i vores konsekvensanalyse i Delprojekt 4.

Vedrørende andre familieforhold konkluderer flere studier, at ægtefæller og børn selv kan blive traumatiseret af deres nærmestes traumatiske oplevelser under udsendelser til krig.

Så vidt vi kan vurdere litteraturen om sammenhængen mellem militærtjeneste og efterfølgende lønforhold på det civile arbejdsmarked, så ved man ikke, hvad konsekvensen af udsendelse til militære missioner er på de hjemvendte soldaters efterfølgende oplevelser på det civile arbejdsmarked med hensyn til fx løn og jobstabilitet. Dette er derfor også et interessant emne for vores konsekvensanalyser i Delprojekt 4.

Vedrørende sammenhængen mellem udsendelse og kriminel adfærd findes der ikke nogen klare konklusioner i den relevante faglitteratur. Kriminel adfærd efter udsendelse, korrigeret for kriminel adfærd før udsendelse, kan være resultatet af udsendelsen. Men der er ikke mange tilgængelige forskningsresultater, som videnskabeligt kan dokumentere denne hypotese. De undersøgelser, der findes, understreger behovet for et detaljeret kendskab til soldaternes karakteristika for at kunne bestemme effekten af udsendelse på graden af kriminel adfærd. Det stiller store krav til data, som ikke var opfyldt i de eksisterende studier.

OPSUMMERING OG ET KIG FREMAD

6.1 INTRODUKTION

LITTERATURSTUDIET

Litteraturstudiet bidrager til vores videre undersøgelse af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater til internationale militære missioner ved at dokumentere den væsentligste videnskabelige viden på området. Specielt har vi klarlagt, hvilke hypoteser man arbejder med i de angelsaksiske lande vedrørende udsendelse af militært personel til internationale missioner, da meget af forskningslitteraturen omhandler erfaringerne fra disse lande. Vi har set på, hvad der karakteriserer dem, som melder sig til militærtjeneste? Hvad der karakteriserer dem, som bliver udsendt? Og hvilke konsekvenser udsendelse har for disse personer? Dette har vi også gjort med det formål at lægge et fundament under vores egne videre effektanalyser af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater i Delprojekt 4.

Litteraturstudiet bidrager også til at kortlægge, hvilke empiriske metoder der er blevet brugt til tidligere undersøgelser af konsekvenserne af udsendelse og lignende spørgsmål. Derudover har litteraturstudiet kortlagt, hvilke konsekvenser man empirisk har målt i tidligere studier og i andre lande. Dette giver et sammenligningsgrundlag i forhold til resultaterne i Delprojekt 4: Effektmåling af konsekvenser af at være udsendt.

Formålet med litteraturstudiet har også været at danne et overblik over, hvor der er videnshuller i den eksisterende forskningslitteratur, både med hensyn til hypoteser, data og analysemetoder, som vores projekt Hjemvendte Soldater kan være med til at udfylde.

6.2 OPSUMMERING

PÅ HVILKE OMRÅDER ER DER NOGEN KLARE KONKLUSIONER?

Der er meget få klare konklusioner vedrørende effekten af udsendelse på hjemvendte soldater. For eksempel svinger frekvensen af soldater, som udviser symptomer på psykiske belastningsreaktioner, meget fra en spørgeskemaundersøgelse til en anden.

Der synes dog at være bred konsensus om to væsentlige konklusioner (selv om der ikke er fuld enighed), nemlig vedrørende kampstressbelastningers indflydelse på posttraumatisk stress (PTSD) og pålideligheden af soldaters subjektive vurdering af graden af kampstressbelastninger. Forskere, som er meget uenige om mange aspekter af sammenhængen mellem krig og PTSD, er enige om, at Dohrenwend et al. (2006) dokumenterer, at kampstressbelastninger er en meget stærk forklarende variabel med hensyn til senere PTSD-diagnoser, og at der er meget godt sammenfald mellem soldaters subjektive vurdering af graden af kampstressbelastninger og dokumenterbare objektive målinger af kampstressbelastninger (se symposium i *Journal of Traumatic Stress*, august 2007).

En anden konklusion er ifølge to studier, som gennemgår litteraturen på området, at der ikke er noget videnskabeligt dokumenteret belegg for at mene, at psykologisk debriefing forebygger eller afhjælper senere forekomst af PTSD (Roberts et al., 2009; Rose et al., 2009). Denne konklusion er dog kun baseret på undersøgelser af civile populationer, da der ikke er foretaget studier af militære populationer.

RESULTATER FRA DANSKE UNDERSØGELSER

Der er lavet undersøgelser af mindre grupper af danske soldater, som kortlægger danske soldaters psykiske tilstand og adfærd efter hjemkomst fra udsendelse. Danske studier af fx hyppighed af selvmord blandt soldater finder, at udsendelse ikke er korreleret med forøget hyppighed af

selvmord blandt danske mænd, et resultat, som ligger på linje med resultaterne i udenlandske studier. Der er dog ikke lavet nogen egentlige danske effektstudier af konsekvenser af udsendelse, da der ikke er taget højde for mange forskellige faktorer, som kan have indflydelse på konsekvenserne af udsendelse, fx ved at konstruere passende kontrolgrupper. Ved at fokusere på de metodologiske forudsætninger, som det er nødvendigt at opfylde for at lave en fyldestgørende effektmåling, vil vores undersøgelse i Delprojekt 4 kunne bidrage til en langt bedre forståelse af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater.

6.3 ET KIG FREMAD TIL DELPROJEKT 4: EFFEKTMÅLING

Litteraturen peger på mange effekter af udsendelse, som det er relevant at undersøge. Samtidig peger litteraturen dog på mange faktorer, som det er nødvendigt at kontrollere for i effektstudier af konsekvenserne af udsendelse, hvis de statistiske estimater skal kunne tolkes som kausale effekter. Vi vil være opmærksomme på disse potentielle faldgruber ved at benytte gode data og videnskabeligt validerede analysemetoder i Delprojekt 4: Effektmåling af konsekvenser af at være udsendt. Hvilke specifikke hypoteser, der bliver udvalgt til nærmere undersøgelse i Delprojekt 4, vil afhænge af flere faktorer bl.a., om de relevante data er tilgængelige, og om det er muligt at konstruere relevante kontrolgrupper.

TEORIER OG HYPOTESER

En del af de udsendte danske soldater er fastansatte, og de bliver udsendt fra en kendt organisatorisk ramme og hjemtaget til samme miljø med let adgang til de kolleger og kammerater, de var udsendt sammen med. Andre er udsendt på kontrakt. Det betyder, at de ved hjemkomsten/hjemtagningen også bliver hjemsendt fra forsvaret og til en civil tilværelse. Disse forskellige vilkår kan give forskellige udfordringer og muligheder for personellet og for forsvaret i forhold til at håndtere og bearbejde de oplevelser, der er knyttet til det at være udsendt. Der må også forventes at være forskelle mellem de hold, der blev udsendt i begyndelsen af vores undersøgelsesperiode (1992) og i slutningen (2009) på grund af ændringer i opgaverne og ændringer i de udsendes uddannelsesniveau og erfaringer.

Udsendelse på en militær mission kan forventes at påvirke forskellige individer forskelligt. For mange vil det være en god og berigende oplevelse, som styrker dem som menneske og gør dem godt forberedt til de udfordringer, som de vil møde senere i livet. Men for nogle vil de traumatiske oplevelser, som mange af soldaterne kommer ud for, give ar på krop og sjæl, som de må have hjælp til at behandle, hvis de skal have mulighed for at komme godt videre i livet.

Mange af de forskere, som har undersøgt sammenhængen mellem militærtjeneste og diverse udfaldsmål med hensyn til adfærd efter militærtjeneste, har ikke taget højde for, at adfærd efter militærtjeneste ud over at være påvirket af militærtjeneste også kan være påvirket af underliggende personlige karakteristika, som øger sandsynligheden for, at personen overhovedet valgte militærtjeneste. Dette har indflydelse på validiteten af resultaterne i disse undersøgelser, da karakteristika, som leder til selvudvælgelse til militærtjeneste, kan have stor betydning for sammenhængen mellem udsendelse og adfærd efter hjemkomst. Dette skyldes, at der kan være vigtige forskelle mellem individer, som er udsendt, dem, som er i militæret, men som ikke er udsendt, og dem, som har fravalgt militæret.

Som forklaret i kapitel 2 kan militæret aktivt rekruttere eller afvise individer baseret på deres personlige karakteristika. Der kan også være yderligere selektering relateret til selvudvælgelse blandt dem, som har mulighed for at melde sig til militærtjeneste. Specifikt er det sandsynligt, at værnepligten eller udvælgelsesprocesserne inden udsendelse i særlig grad har udvalgt grupper af unge mennesker med specielle karakteristika til militærtjeneste (se fx diskussionen af de danske soldater fra den Danske Internationale Brigade (DIB-soldater) og de tilsvarende resultater om rekrutteringen til det amerikanske militær i kapitel 2).

Der er også mange andre faktorer, som kan forventes at påvirke sammenhængen mellem militærtjeneste og de forskellige udfaldsmål, eksempelvis historisk kontekst og stringens af kriterier for adgang til militæret. Militærets udvælgelsesprocedurer ændres over tid. Eksempelvis kan faktorer, såsom nødvendigheden af at udsende større styrker eller den generelle samfundsøkonomiske situation, påvirke udvælgelseskriterierne. Således kan problemer med at rekruttere nok soldater føre til lavere udvælgelsesstandarder i perioder med højkonjunktur eller i tilfælde af, at der er brug for ekstra styrker til en international militær mission.

Både militærets udvælgelse og selvudvælgelse blandt dem, som har mulighed for at melde sig til militærtjeneste, kan derfor forventes at være en vigtig faktor, som der må tages højde for, når man vil prøve at estimere effekten af udsendelse på adfærd efter hjemkomst. Disse forskellige forhold kan undersøges i Delprojekt 4, givet at vi har oplysninger om soldaternes kontrakttype eller antal års erfaring inden for hæren. Sessionsdata og andre socioøkonomiske karakteristika om værnepligtige (især IQ-testen BBP) kan hjælpe os med at tage højde for selvudvælgelse hos dem, der kommer ind, og dem, der ikke kommer ind.

Når man undersøger sammenhænge mellem kampstress, vanskeligheder ved hjemkomst og mulige efterfølgende problemer, må man være opmærksom på, at kampstress kan medføre vanskeligheder ved hjemkomst, hvilket medfører problemer efterfølgende. Det vil sige, at selv om der er korrelation mellem problemer ved hjemkomst og efterfølgende problemer, så er det ikke nødvendigvis problemerne ved hjemkomsten, som har en kausal effekt på efterfølgende problemer. En anden årsag til en korrelation mellem målte problemer ved hjemkomst og efterfølgende problemer, som er stærkere end korrelationen mellem kampstress og efterfølgende problemer, kan være, at vanskeligheder ved hjemkomst er nærmere i tid til spørgeskemaundersøgelsen. Disse vanskeligheder kan derfor stå stærkere i erindringen end kampstress. Derfor kan korrelationerne i Christensen (2001), der påviste, at det særligt er begivenheder efter hjemkomst og sociale relationer efter hjemkomst, der er korrelerede med efterfølgende reaktioner, mens der kun er svag korrelation mellem nuværende reaktioner og kampstresseksponering, ikke tolkes som kausale sammenhænge.

TESTBARE HYPOTESER

Der må foretages nogle metodemæssige overvejelser om, hvilke analysemetoder der kan anvendes, givet at vi så vidt muligt vil prøve at bestemme, hvorvidt der er kausale effekter af udsendelse på de hjemvendte soldater. Den bedste måde at foretage en effektanalyse på vil være at finde kontrolgrupper med individer, som ligner de udsendte soldater så meget som muligt både med hensyn til observerbare karakteristika og med hensyn til uobserverbare karakteristika som for eksempel motivation, men som ikke har været udsendt.

Vores mulighed for adgang til danske registerdata er en fordel for os i forhold til de fleste andre studier i litteraturen, som baserer sig på

spørgeskemadata. Registerdata giver os for eksempel mulighed for at tage højde for flere socioøkonomiske faktorer, som kan indvirke på, hvilken oplevelse soldaterne har af en udsendelse, end der er mulighed for i de fleste andre studier. Sessionsdata fra Forsvarets Rekruttering vil sandsynligvis også kunne bruges i forbindelse med identifikation og konstruktion af kontrolgrupper.

Kun få studier har undersøgt sammenhængen mellem militærtjeneste og adfærd senere i livet. Ingen af de studier, vi har fundet, adresserer direkte konsekvenserne af udsendelse for individer. Oftest er det konsekvenserne af værnepligt, som bliver undersøgt (særlig på grund af, at tvangselementet i værnepligten kan fungere som eksogent element, der drejer typisk mænds livsforløb i en bestemt retning, som de ikke selv har indflydelse på).

Institut for Militærpsykologis (IMP) opfølgingsundersøgelse indeholder data for den enkelte soldats kampstresseksposering. Disse data indeholder meget vigtig information om soldaternes oplevelser under udsendelse. Ved hjælp af IMP's opfølgingsundersøgelse og registerdata har vi mulighed for at teste effekten af den kampstresseksposering, som soldaterne udsættes for, på psykiske symptomer og på forskellige dimensioner af adfærd senere i livet.

Vi kan også kombinere data fra Forsvaret Rekruttering om resultater af forsvarets IQ-test (BPP) og data fra IMP's spørgeskema om kampstresseksposering til at måle effekten af kampstresseksposering på psykiske stressreaktioner, og hvorvidt soldatens intelligensniveau har nogen indflydelse på, hvordan soldaten håndterer kampstresseksposeringen.

Derudover kan vi undersøge, om der er systematiske forskelle mellem dem, som svarer på IMP's spørgeskemaundersøgelse, og dem, som ikke svarer. En eventuel systematisk forskel vil have stor betydning for de konklusioner, som det er muligt at drage ud fra data fra spørgeskemaundersøgelsen.

Vi har noteret, at antallet af repatrieringer, dvs. hjemtagelser af soldater før tid, fra Afghanistan på grund af psykiske symptomer steg kraftigt i 2009 i forhold til de foregående år. Vores undersøgelse kan være med til at afklare, i hvilken grad det stigende antal psykiske symptomer hos de danske soldater skyldes udsendelse, intensiteten af kamp-handlinger i udsendelsesområdet, antal udsendelser eller andet. Hvorvidt dette er starten på en trend, eller om det skyldes særlige omstændigheder

i 2009, vil vi efter gennemførelsen af konsekvensanalysen dog ikke kunne bedømme ud fra det foreliggende materiale.

LITTERATUR

- American Psychological Association (2007): "The Psychological Needs of U.S. Military Service Members and Their Families: A Preliminary Report."
- Andersen, H.E. (1998): "Danske FN-soldater – 2 år efter: Opfølgningsundersøgelse af DANBAT 7 & 8." *FCL Publikation* 144.
- Angrist, J.D. (1990): "Lifetime Earnings and the Vietnam Era Draft Lottery: Evidence from Social Security Administrative Records." *American Economic Review*, vol. 80, no. 3, 313-336.
- Angrist, J.D. (1998): "Estimating the Labor Market Impact of Voluntary Military Service Using Social Security Data on Military Applicants." *Econometrica* 66(2), 249-88.
- Angrist, J.D. & A.B. Krueger (1994): "Why Do World War II Veterans Earn More than Nonveterans?" *Journal of Labor Economics* 12(1), 74-97.
- Angrist, J.D. & J. Johnson (2000): "Effects of Work-Related Absences on Families: Evidence from the Gulf War." *Industrial and Labor Relations Review* 54(1), 41-58.
- Angrist, J.D. & S.H. Chen (2008): "Long-Term Economic Consequences of Vietnam Era Conscription: Schooling, Experience and Earnings." *IZA Discussion Paper* no. 3628.

- Archer, D. & Gartner, R. (1976): "Violents acts and violent times: A comparative approach to postwar homicide rates." *American Sociological Review* 41(6), 937-963.
- Atkinson, M.P., A. Guetz & L.M. Wein (2009): "A Dynamic Model for Posttraumatic Stress Disorder Among U.S. Troops in Operation Iraqi Freedom." *Management Science* 55(9), 1454-1468.
- Bache, M. (1998): "DIB-soldat eller ej?" *FCL Publikation* 146.
- Bachman, J.G., D.R. Segal, P. Freedman-Doan & P.M. O'Malley (2000): "Who Chooses Military Service? Correlates of Propensity and Enlistment in the U.S. Armed Forces." *Military Psychology* 12(1), 1-30.
- Blanchard, E.B., J. Jones-Alexander, T.C. Buckley & C.A. Forneris (1996): "Psychometric properties of the PTSD Checklist (PCL)." *Behaviour and Research Therapy* 34, 669-773.
- Bouffard, L.A. (2003): "Examining the relationship between military service and criminal behavior during the Vietnam Era: a research note." *Criminology* 41(2), 491-510.
- Browne, T., L. Hull, O. Horn, M. Jones, D. Murphy, N.T. Fear, N. Greenberg, C. French, R.J. Rona, S. Wessely & M. Hotopf (2007): "Explanations for the increase in mental health problems in UK reserve forces who have served in Iraq." *British Journal of Psychiatry* 190, 484-489.
- Browning, H.L., S.C. Lopreato & D.L. Poston, Jr. (1973): "Income and Veteran Status: Variations Among Mexican Americans, Blacks and Anglos." *American Sociological Review* 38:74-85.
- Bødker, L., M. Ussinger, S.B. Jørgensen, M.E. Jarlhøj & R. Munch (2009): "Soldater i Krise".
- Christensen, A.K. (2001): "SFOR, hold 4, 5, 6 og 7: Resultater fra opfølgingsundersøgelsen." *IMP Småtryk* 31.
- Christensen, A.K. (ingen dato): "Udsendte soldaters oplevelse af nogle ledelsesmæssige forhold."
- Cohen, J., R.L. Warner & D.R. Segal (1995): "Military Service and Educational Attainment in the All-Volunteer Force." *Social Science Quarterly* 76(1), 88-104.
- Cohen, S.P., C. Brown, C. Kurihara, A. Plunkett, C. Nguyen & S.A. Strassels (2010): "Diagnoses and factors associated with medical evacuation and return to duty for service members participating

- in Operation Iraqi Freedom or Operation Enduring Freedom: a prospective cohort study." *Lancet* 375, 301-309.
- Conley, D. & J.A. Heerwig (2009): "The long-term effects of military conscription on mortality: estimates from the Vietnam Era draft lottery." *NBER Working Paper* 15105.
- Dahl, S. & S. Kristensen (1997): "Health Profile of Danish Army Personnel." *Military Medicine* 162(6), 435-440.
- Davidson, A.C. & D. Meller (2001): "The adjustment of children of Australian Vietnam veterans. Is there evidence for the transgenerational transmission of war-related trauma?" *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 13, 335-363.
- Dekel, R. & H. Goldblatt (2008): "Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children." *American Journal of Orthopsychiatry* 78, 281-289.
- Department of Veterans Affairs, <http://www.ptsd.va.gov/index.asp>
- Dohrenwend, B.P., J.B. Turner, N.A. Turse, B.G. Adams, K.C. Koenen & R. Marshall (2006): "The psychological risks of Vietnam for U.S. veterans: A revisit with new data and methods." *Science* 313, 979-982.
- Eighmey, J. (2006): "Why Do Youth Enlist? Identification of Underlying Themes." *Armed Forces and Society* 32(2), 307-328.
- Engelhard, I.M., M.A. van den Hout, J. Weerts, A. Arntz, J.J.C.M. Hox & R.J. McNally (2007): "Deployment-related stress and trauma in Dutch soldiers returning from Iraq." *British Journal of Psychiatry* 191, 140-145.
- Figley, C.R. (1983): "Catastrophes: an Overview of Family Reactions." I: Figley, C.R. & H.I. McCubbin (eds): *Stress and the family: coping with catastrophes*. Vol. 2, 3-20. New York: Brunner/Mazel.
- Forsvarsministeriet (2009): "Forøgelse af det årlige antal værnepligtige." Notat.
- Forsvarsministeriet (2010): "Redegørelse for veteranforhold." Baggrundsnotat.
- Galovski, T. & J.A. Lyons (2004): "Psychological sequelae of combat violence: A review of the impact of PTSD on the veteran's family and possible interventions." *Aggression and Violent Behavior* 9, 477-501.
- Garbøl, U. (2010): "Dansk rehabilitering af soldater med PTSD." *Ergoterapienten* 6/7 2010, 6-8.

- Hansen-Schwartz, J., G. Jessen, K. Andersen & H.O. Jørgensen (2002): "Suicide after Deployment in UN Peacekeeping Missions – A Danish Pilot Study." *Crisis* 23(2), 55-58.
- Hearst, N., T. Newman & S.B. Hulley (1986): "Delayed Effects of the Military Draft on Mortality: A Randomized Natural Experiment." *New England Journal of Medicine* 314, 620-624.
- Helzer, J.E., L.N. Robins & L. McEvoy (1987): "Posttraumatic stress disorder in the general population: findings of the epidemiologic catchment area survey." *New England Journal of Medicine* 317, 1630-1634.
- Hoge, C.W., C.A. Castro, S.C. Messer, D. McGurk, D.I. Cotting & R.L. Koffman (2004): "Combat Duty in Iraq and Afghanistan, Mental Health Problems, and Barriers to Care." *The New England Journal of Medicine* 351(1), 13-22.
- Hoge, C.W., J.L. Auchterlonie & C.S. Milliken (2006): "Mental Health Problems, Use of Mental Health Services, and Attrition from Military Service after Returning from Deployment to Iraq or Afghanistan." *Journal of the American Medical Association* 295(9), 1023-1032.
- Hommelgaard, B., C.H. Pedersen, L. Bønsø, S.V. Christensen, T. Teasdale & M. Bertelsen (2010): "Undersøgelse af, hvad der påvirker pårørende til soldater udsendt til Kosovo og Afghanistan i perioden februar-august 2009." *Forsvarsakademiet*.
- Høier-Madsen, K., H.O. Jørgensen, J.L. Sørensen & J. Stokkebye (2010): "Skader og død hos udsendte danske soldater." *Ugeskrift for Læger* 172(2), 128-132.
- Ismail, K., K. Kent, T. Brugha, M. Hotopf, L. Hull, P. Seed, I. Palmer, S. Reid, C. Unwin, A.S. David & S. Wessely (2002): "The mental health of UK Gulf war veterans: phase 2 of a two phase cohort study." *British Medical Journal* 325.
- Jacobson, I.G.M., A.K. Ryan, T.I. Hooper, T.C. Smith, P.J. Amoroso, E.J. Boyko, G.D. Gackstetter, T.S. Wells & N.S. Bell (2008): "Alcohol use and alcohol-related problems before and after military combat deployment." *Journal of the American Medical Association* 300(6), 663-675.
- Jolly, A. (2000): "Événements traumatiques et états de stress post-traumatique. Une revue de la littérature épidémiologique." *Ann. Méd-Psychol* 158 (5), 370-379.

- Jones, E., R.H. Vermaas, H. McCartney, C. Beech, I. Palmer, K. Hyams & S. Wessely (2003): "Flashbacks and post-traumatic stress disorder: the genesis of a 20th-century diagnosis." *British Journal of Psychiatry* 182, 158-163.
- Jordan, B.K., C.R. Marmar, J.A. Fairbank, W.E. Schlenger, R.A. Kulka & R.L. Hough (1992): "Problems in families of male Vietnam veterans with posttraumatic stress disorder." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 916-926.
- Jørgensen, H.O. (1999): "Brug af Rusmidler." *Ugeskrift for Læger* 161, 2207-2210.
- Larson, G.E., R.M. Highfill-McRoy & S. Booth-Kewley. (2008): "Psychiatric diagnosis in historic and contemporary military cohorts: combat deployment and the healthy warrior effect." *American Journal of Epidemiology* 167(11), 1269-1276.
- Lyle, D. (2006): "Using Military Deployments and Job Assignments to Estimate the Effect of Parental Absences and Household Relocations on Childrens' Academic Achievement." *Journal of Labor Economics* 24(2), 319-350.
- MacCoun, R., E. Kier & Aa. Belkin (2006): "Does Social Cohesion Determine Motivation in Combat? An Old Question with an Old Answer." *Armed Forces and Society* 32(4).
- Marshall, A.D., J. Panuzio & C.T. Taft (2005): "Intimate partner violence among military veterans and active duty servicemen." *Clinical Psychology Review* 25(7), 862-876.
- McCubin, H.I., B. Dahl, G.R. Lester & B. Ross (1975): "The Returned Prisoner of War: Factors in Family Reintegration." *Journal of Marriage and the Family*, 37, 471-478.
- Mental Health Advisory Team (2006): "Operation Iraqi Freedom 05-07/ Final Report." Office of the Surgeon Multinational Force-Iraq and Office of the Surgeon General United States Army Medical Command.
- O'Brien, L.S. & S.J. Hughes (1991): "Symptoms of post-traumatic stress disorder in Falklands veterans five years after the conflict." *British Journal of Psychiatry* 159, 135-141.
- O'Toole B.I., R.J. Schureck, R.P. Marshall, D.A. Grayson & M. Dobson (1999): "Combat, dissociation and post traumatic stress disorder in Australian Vietnam veterans." *Journal of Traumatic Stress* 12, 625-640.

- Pitman, R.K., B. Altman & M.L. Macklin (1989): "Prevalence of post-traumatic stress disorder in wounded Vietnam veterans." *American Journal of Psychiatry* 146, 667-669.
- Roberts, N.P., N.J. Kitchiner, J. Kenardy & J. Bisson (2009): "Multiple session early psychological interventions for the prevention of post traumatic stress disorder." *Cochrane Database of Systematic Reviews*: Reviews 2009 Issue 3 John Wiley & Sons.
- Rona, R.J., M. Jones, C. French & S. Wessely (2004): "Screening for physical and psychological illness in the British Armed Forces. I: the acceptability of the programme." *Journal of Medical Screen.* 11, 148-153.
- Rona, R.J., K.C. Hyams & S. Wessely (2005): "Screening for Psychological Illness in Military Personnel." *JAMA* 293(19), 1257-1260.
- Rona, R.J., R. Hooper, M. Jones, L. Hull, T. Browne, O. Horn, D. Murphy, M. Hotopf & S. Wessely (2006): "Mental health screening in armed forces before the Iraq war and prevention of subsequent psychological morbidity: follow-up study." *British Medical Journal* 333(7576), 991-995.
- Rona, R.J., R. Hooper, M. Jones, A.C. Iversen, L. Hull, D.M. Hotopf & S. Wessely (2009): "The contribution of prior psychological symptoms and combat exposure to post Iraq deployment mental health in the UK military." *Journal of Traumatic Stress* 22(1), 11-19.
- Rose, S.C., J. Bisson, R. Churchill & S. Wessely (2009): "Psychological debriefing for preventing post traumatic stress disorder (PTSD)." www.thecochranelibrary.com
- Ruscio, A.M., F.W. Weathers, L.A. King & D.W. King (2002): "Male war-zone veterans' perceived relationship with their children: the importance of emotional numbing." *Journal of Traumatic Stress* 15, 351-357.
- Shaw, D.M., C.M. Churchill, R. Noyes & P.L. Loeffelholz (1987): "Criminal behavior and post-traumatic stress disorder in Vietnam veterans." *Comprehensive Psychiatry* 28(5), 403-411.
- Storm, H.H., H.O. Jørgensen, A.M.T. Kejs & G. Engholm (2006): "Depleted uranium and cancer in Danish Balkan veterans deployed 1992–2001." *European Journal of Cancer* 42, 2355-2358.
- Sundhedsstyrelsen (2010): Behandling af PTSD hos veteraner – anbefalinger for fremtidig planlægning.

- Svensson, A.L., P. Suadicani, B. Guldager, T. Ishøy, M. Appleyard & F. Gyntelberg (2000): "Selvrapporteret dyspnø er stærkt associeret med psykiske og cognitive symptomer." *Ugeskrift for Læger* 162, 6687-6691.
- Teachman J.D. & V.R.A. Call (1996): "The Effect of Military Service on Educational, Occupational, and Income Attainment." *Social Science Research* 25(1), 1-31.
- Thomsen, D.Y., R. Jonassen, D. Berntsen, K.B. Johannessen, C.R. Hoxer, C.H. Pedersen, P. Bach, H.B. Klausen & M. Bertelsen (2010): "Undersøgelse af psykiske efterreaktioner hos soldater udsendt til Afghanistan i perioden februar-august 2009." *Forvarsakademiet*.
- Thoresen, S. (2006): *Suicide in peacekeepers. A study of risk factors for suicide in Norwegian veterans of international military operations*. Doktorgrads-afhandling. Faculty of Social Sciences, Norwegian University, Oslo.
- Waysman, M., M. Mikulincer, Z. Solomon & M. Weisenberg (1993): "Secondary traumatization among wives of PTSD combat veterans. A family typology." *Journal of Family Psychology* 7(1), 104-118.
- Wessely, S., C. Unwin, M. Hotopf, L. Hull, K. Ismail, V. Nicolaou & A. David (2003): "Stability of recall of military hazards over time." *British Journal of Psychiatry* 183, 314-322.
- Westerink, J. & L. Giarratano (1999): "The impact of posttraumatic stress disorder on partners and children of Australian Vietnam veterans." *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 33, 841-847.

SFI-RAPPORTER SIDEN 2009

SFI-rapporter kan købes eller downloades gratis fra www.sfi.dk. Enkelte rapporter er kun udkommet som netpublikationer, hvilket vil fremgå af listen nedenfor.

- 09:01 Christensen, E., Kristensen, L.G. & Baviskar, S.: *Børn i Grønland. En kortlægning af 0-14-årige børns og familiers trivsel*. 145 s. ISBN 978-87-7487-923-7. Kr. 150,00.
- 09:02 Christensen, E., Kristensen, L.G. & Baviskar, S.: *Kalaallit nunaanni meeqqat. Meeqqat 0-imit 14-it ilanngullugit ukiullit ilaqutariillu atugarissaarnerannik misissuineq*. 172 s. ISBN: 978-87-7487-924-4. Kr. 150,00.
- 09:03 Deding, M. & Filges, T.: *Danske lønmodtageres arbejdstid. En registeranalyse baseret på lønstatistikken*. 160 s. 978-87-7487-925-1. Kr. 160,00.
- 09:04 Thuesen, F., Schademan, H.K., Jensen, S., Holt, H. & Høst, A.: *A-kasserne og den aktive beskæftigelsespolitik*. 216 s. ISBN: 978-87-7487-928-2. Kr. 220,00.
- 09:05 Larsen, B. & Høgelund, J.: *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2002 og 2008*. 98 s. ISBN: 978-87-7487-927-5. Kr. 100,00
- 09:06 Ellerbæk, L.S. & Graversen, B.K.: *Evaluering af jobcentrenes ligestillingsindsats*. 80 s. ISBN: 978-87-7487-929-9. Kr. 80,00.

- 09:07 Bengtsson, S. & Røgeskov, M.: *At skabe netværk. En evaluering af 22 socialpsykiatriske projekter i 15M-puljen*. 132 s. ISBN: 978-87-7487-930-5. Kr. 130,00.
- 09:08 Andersen, D. & Järvinen, M.: *Skadesreduktion i praksis. Behandlingstilbud til opiatmisbrugere i København*. 214 s. ISBN: 978-87-7487-931-2. Kr. 210,00.
- 09:09 Bengtsson, S. & Cayuelas Mateu, N.: *Beskyttet beskæftigelse. En kortlægning*. 118 s. ISBN: 978-87-7487-932-9. Kr. 110,00.
- 09:10 Deding, M. & Gerstoft, F.: *Børnefattigdom i Danmark 2002-2006*. 58 s. ISBN: 978-87-7487-933-6. Kr. 60,00.
- 09:11 Holt, H., Hvid, H., Grosen, S.L. & Lund, H.L.: *It, køn og psykisk arbejdsmiljø i administrativt arbejde*. 180 s. ISBN: 978-87-7487-935-0. Kr. 180,00.
- 09:12 Bengtsson, T.T. & Jakobsen, T.B.: *Institutionsanbringelse af unge i Norden. En komparativ undersøgelse af lovrundlag, institutionsformer og udviklingstendenser*. 318 s. ISBN: 978-87-7487-936-7. Kr. 300,00.
- 09:13 Heltberg, T.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. De frivillige organisationers perspektiv. Del 1*. 228 s. ISBN: 978-87-7487-940-4. Netpublikation.
- 09:14 Sørensen, M., Skov, D., Ellersgaard, C.H., Larsen, A.G. & Stamer, N.B.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. Brugernes og de pårørendes perspektiv. Del 2*. 480 s. ISBN: 978-87-7487-941-1. Netpublikation.
- 09:15 Andersen, D.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. Behandlingstilbud og metoder. Del 3*. 308 s. ISBN: 978-87-7487-942-8. Netpublikation.
- 09:16 Sørensen, M.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. Kvalitetsudvikling og kvalitetsstandarder. Del 4*. 216 s. ISBN: 978-87-7487-943-5. Netpublikation.
- 09:17 Andersen, D. & Skov, D.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. Visitation og sagsbehandling. Del 5*. 294 s. ISBN: 978-87-7487-944-2. Netpublikation.
- 09:18 Sørensen, M. & Pedersen, K.B.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling. Resultater af behandlingen. Del 6*. 268 s. ISBN: 978-87-7487-945-9. Netpublikation.
- 09:19 Benjaminsen, L., Andersen, D. & Sørensen, M.: *Den sociale stofmisbrugsbehandling i Danmark. Hovedrapport*. 397 s. ISBN: 978-87-7487-946-6. Kr. 400,00.
- 09:20 Bach, H.B.: *Lediges motivation og forsørgelse. Lediges forsørgelse 2 år efter interview om jobmotivation*. 55 s. ISBN: 978-87-7487-947-3. Kr. 55,00.
- 09:21 Larsen, B., Jonassen, A.B. & Høgelund, J.: *Personer med handicap. Helbred, beskæftigelse og førtidspension 1995-2008*. 111 s. ISBN: 978-87-7487-948-0. Kr. 110,00.

- 09:22 Jørgensen, M.: *En effektmåling af efterlønsreformen af 1999. Reformens betydning for arbejdsudbuddet*. 194 s. ISBN: 978-87-7487-949-7. Kr. 200,00.
- 09:23 Deding, M. & Olsson, M.: *Hverdagsliv for 11-årige børn med anden etnisk baggrund end dansk. Resultater fra SFI's forløbsundersøgelser af årgang 1995*. 105 s. ISBN: 978-87-7487-950-3. Kr. 100,00.
- 09:24 Egelund, T., Christensen, P.S., Jakobsen, T.B., Jensen, T.G. & Olsen, R.F.: *Anbragte børn og unge. En forskningsoversigt*. 255 s. ISBN: 978-87-7487-951-0. Kr. 250,00.
- 09:25 Benjaminsen, L.: *Hjemløshed i Danmark 2009. National kortlægning*. 139 s. ISBN: 978-87-7487-952-7. Kr. 140,00.
- 09:26 Knudsen, L.: *Børn og unge anbragt i slægten. En sammenligning af slægtsanbringelser og anbringelser i traditionel familiepleje*. 169 s. ISBN: 978-87-7487-953-4. Kr. 170,00.
- 09:27 Nielsen, A.A. & Christoffersen, M.N.: *Børnehavens betydning for børns udvikling. En forskningsoversigt*. 101 s. ISBN: 978-87-7487-954-1. Kr. 100,00.
- 09:28 Schmidt, G., Gravensen, B.K., Jakobsen, V., Jensen, T.G. & Liversage, A.: *Ændrede familiesammenføringsregler. Hvad har de nye regler betydet for pædagogmonstret blandt etniske minoriteter?* 189 s. ISBN: 978-87-7487-955-8. Kr. 190,00.
- 09:29 Bengtsson, S., Heidemann, J., Jensen, T.G., Tange, J. & Wolff, E.S.: *Kortlægning af de særlige dagtilbud til børn efter § 32. En status to år efter kommunalreformen*. 143 s. ISBN: 978-87-7487-957-2. Kr. 140,00.
- 09:30 Schademan, H.K., Holt, H., Jensen, S. & Weatherall, C.D.: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2009*. 185 s. ISBN: 978-87-7487-958-9. Kr. 190,00.
- 09:31 Bach, H. & Milhøj, A.: *Review af Arbejdsmarkedsstyrelsens survey om rekruttering*. 94 sider. ISBN: 978-87-7487-959-6. Kr. 100.
- 10:01 Henriksen, A.C.: *Coaching af sygedagpengemodtagere. En pilotundersøgelse med eksperimentelt design*. 69 sider. ISBN: 978-87-7487-961-9. Kr. 70,00.
- 10:02 Lausten, M., Mølholt, A.-K., Hansen, H. & Jensen, V.M.: *Introduktion til dialogprojektet. Dialoggruppe – om forebyggelse som alternativ til anbringelse. Delrapport 1*. 97 sider. ISBN: 978-87-7487-962-6. Kr. 100,00.
- 10:03 Christensen, E.: *Grønlandske børn i Danmark*. 87 sider. ISBN: 978-87-7487-963-3. Kr. 90,00.

- 10:04 Henriksen, A.C.: *Veje til beskæftigelse. En kvalitativ undersøgelse af indsatser over for ikke-arbejdsmarkedsparate kontanthjælpsmodtagere.* 132 sider. ISBN: 978-87-7487-964-0. Kr. 130,00.
- 10:05 Gensby, U. & Thuesen, F.: *På vej mod job efter en arbejdsskade. En evaluering af arbejdsskadestyrelsens Fastholdelsescenter.* 128 sider. ISBN: 978-87-7487-965-7. Kr. 120,00.
- 10:06 Egelund, T., Jakobsen, T.B., Hammen, I., Olsson, M. & Høst, A.: *Sammenbrud i anbringelser af unge. Erfaringer, forklaringer og årsagerne bag.* 376 sider. ISBN: 978-87-7487-966-4. Kr. 375,00.
- 10:07 Bach H.B. & Henriksen A.C.: *Gravidens sygefravær.* 126 sider. ISBN: 978-87-7487-967-1. Kr. 130,00.
- 10:08 Bach H.B.: *Gravid og Fængselsbetjent.* 36 sider. ISBN: 978-87-7487-968-8. Netpublikation.
- 10:09 Madsen, M.B, Holt, H., Jonassen, A.B. & Schademán, H.K.: *Kvinder og mænd i den offentlige sektor. Karrieremønstre, lederønsker og ledermuligheder.* 274 sider. ISBN: 978-87-7487-969-5. Kr. 270,00.
- 10:10 Larsen, M.: *Lønforskelle mellem kvinder og mænd i 2007. Analyser for lønkommissionen.* 86 sider. ISBN: 978-87-7487-970-1. Kr. 90,00.
- 10:11 Thuesen, F.: *Ledelsen og motivation i den offentlige sektor. Et litteraturstudium.* 100 sider. ISBN: 978-87-7487-971-8. Kr. 100,00.
- 10:12 Deding, M. & Holt, H. (red.): *Hvorfor har vi lønforskelle mellem kvinder og mænd? En antologi om ligeløn i Danmark.* 246 sider. ISBN: 978-87-7487-972-5. Kr. 250,00.
- 10:13 Knudsen, L. & Nielsen, V.L.: *Effekten af kommunernes forebyggende foranstaltninger for unge. Forebyggende foranstaltninger i eget miljø sammenlignet med anbringelse uden for hjemmet.* 152 sider. ISBN: 978-87-7487-973-2. Vejledende pris: 150,00 kr.
- 10:15 Christensen, G., Mikkelsen, M.F., Pedersen, K.B. & Amilon, A.: *Boligsociale indsatser og buslejestøtte. Kortlægning og programevaluering af Landsbyggefondens 2006-10-pulje.* 164 sider. ISBN: 978-87-7487-977-0. Vejledende pris 160,00 kr.
- 10:16 Bengtsson, S., Mateu, N.C. & Høst, A.: *:Blinde børn – integration eller isolation? Blinde børns trivsel og vilkår i hjemmet, fritiden og skolen.* 136 sider. ISBN: 978-87-7487-978-7. Vejledende pris 140,00 kr.
- 10:17 Bengtsson, S., Mateu, N.C. & Høst, A.: *Blinde og stærkt svagsynede. Barrierer for samfundsdeltagelse.* 122 sider. ISBN: 978-87-7487-979-4. Vejledende pris: 120,00 kr.

- 10:18 Ellerbæk, L.S. & Thuesen, F.: *Projekt arbejdsplads for højtuddannede. Følgforskning for Region Midtjylland*. 99 sider. ISBN: 978-87-7487-980-0. Vejledende pris: 100,00 kr.
- 10:19 Jakobsen, V. & Ellerbæk, L.S.: *Løn- og arbejdsforhold for kvinder og mænd i kokkefaget*. 71 sider. ISBN: 978-87-7487-981-7. Netpublikation.
- 10:20 Ottesen, M.H., Andersen, D., Nielsen, L.P., Lausten, M. & Stage, S.: *Børn og unge i Danmark. Velfærd og Trivsel 2010*. 155 sider. ISBN: 978-87-7487-982-4. Vejledende pris: 260 kr.
- 10:21 Kofod, J.E., Benwell, A.F., Kjær, A.A.: *Hjemvendte soldater. En interviewundersøgelse*. 76 sider. ISBN: 978-87-7487-983-1. Netpublikation.
- 10:22 Lausten, M, Mølholt, A.-K., Hansen, H., Heiner-Schmidt, L. & Aaquist, M.: *Forebyggende foranstaltninger 0-4 år. Dialoggruppe – om forebyggelse som alternativ til anbringelse. Delrapport 2*. 184 sider. ISBN: 978-87-7487-984-8. Vejledende pris: 195,00 kr.
- 10:23 Christensen, E., Lindstrøm, M. & Mølholt, A.-K.: *Efterværn for voldsudsatte kvinder. Krisecentrenes støtte og hjælp til kvinder, som flytter fra centrene*. 95 sider. ISBN: 978-87-7487-985-5. Vejledende pris: 100,00 kr.
- 10:24 Jensen, V.M. & Nielsen, L.P.: *Veje til ungdomsuddannelse 1. Statistiske analyser af folkeskolens betydning for unges påbegyndelse og gennemførelse af en ungdomsuddannelse*. 211 sider. ISBN: 978-87-7487-986-2. Netpublikation.
- 10:25 Espersen, L.D.: *Bekymrende identiteter. Ph.-d.-afhandling*. 260 sider. ISBN 978-87-7487-987-9. Vejledende pris: 100 kr.
- 10:26 Høgelund, J., Tørslev, M.K. & Weibel, K.: *Sygemeldte og førtidspensionister med handicap. Jobcentermedarbejderes perspektiver på jobcentrenes indsats*. 101 sider. ISBN: 978-87-7487-986-6. Vejledende pris: 100,00 kr.
- 10:27 Lyk-Jensen, S.V., Jacobsen, J. & Heidemann, J.: *Soldater – før, under og efter udsendelse. Et litteraturstudie*. 90 sider. ISBN: 978-87-7487-989-3. Netpublikation.
- 10:28 Thuesen, F., Holt, H., Jensen, S. & Brink Thomsen, L.: *Virksomheders sociale engagement*. 170 sider. ISBN:978-87-7487-990-9. Vejledende pris: 170 kr.

- 10:29 Jakobsen, V. & Liversage, A.: *Køn og etnicitet i uddannelsessystemet. Litteraturstudier og registerdata*. 175 sider. ISBN 978-87-7487-991-6. Vejledende pris: 176 kr.
- 10:33 Mateu, N.C.: *Hjælpe linjen for spilleafhængige. Kortlægning af telefonsamtaler i Danmark og Norge i perioden 2008 – 2009*. 50 sider. ISBN: 978-87-7487-995-4. Netpublikation.

SOLDATER – FØR, UNDER OG EFTER UDSENDELSE

ET LITTERATURSTUDIE

Dette litteraturstudie er anden udgivelse i en serie på fire, der afrapporterer resultaterne fra SFI's projekt om "Danske hjemvendte soldater". Projektets overordnede formål er at undersøge, hvilke konsekvenser udsendelse har for de danske soldater, der sendes ud til internationale militære missioner.

Den foreliggende rapport samler den viden, der pt. er om følgende emner: de hjemvendte soldaters fysiske og psykiske helbred, deres familie- og socioøkonomiske forhold samt efterfølgende tilknytning til arbejdsmarkedet. Litteraturstudiet er – med enkelte undtagelser – afgrænset til undersøgelser, som beskæftiger sig med perioden fra Golfkrigen (1990-1991) og frem.

Det står klart efter dette studie, at der både nationalt og internationalt mangler viden om konsekvenserne af en udsendelse. På baggrund af litteraturstudiet kan SFI nu udarbejde en analysemodel, der tager højde for mange af de mangler og metodesvagheder, der er i de tidligere undersøgelser af hjemvendte soldater. Resultaterne fra denne konsekvensanalyse vil blive afrapporteret i seriens fjerde udgivelse.

Undersøgelsen er bestilt af Soldaterlegatet.